

22

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ**

Кўлёзма ҳуқуқида
УДК 31(575.1)

ҒОЙИБНАЗАРОВ БАҲОДИР КАРИМОВИЧ

**Ўзбекистон Республикасида миллий ҳисоблар тизимини ишлаб
чиқишнинг илмий-методологик асослари (статистик аспект)**

08.00.06–"Эконометрика ва статистика" ихтисослиги

**Иқтисод фанлари доктори
илмий даражасини олиш учун ёзилган
диссертация**

АВТОРЕФЕРАТИ

ТОШКЕНТ–2006

311(043.3)
F

2

Диссертация Тошкент давлат иқтисодиёт университетининг Статистика кафедрасида бажарилган.

Илмий маслаҳатчи: Ўзбекистон Республикаси
Фанлар Академиясининг академиги, иқтисод
фанлари доктори, профессор
Ғуломов Саидахрор Саидахмедович

Расмий оппонентлар: иқтисод фанлари доктори, профессор
Абдуллаев Ёркул Абдуллаевич,
иқтисод фанлари доктори, профессор
Беркинов Бозорбой Беркинович,
иқтисод фанлари доктори, профессор
Улашев Истам Одилович

Етакчи ташкилот: Ўзбекистон Республикаси
ФА Иқтисодиёт институти

Диссертация 2006 йил «25» май соат 10⁰⁰ да Тошкент давлат иқтисодиёт университети қошидаги иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертациялар ҳимояси бўйича Д.067.06.01 рақамли Ихтисослашган кенгаш мажлисида ҳимоя қилинади.

Манзил: 700063, Тошкент шаҳри, Ўзбекистон шох кўчаси, 49

Диссертация билан Тошкент давлат иқтисодиёт университетининг кутубхонасида танишиш мумкин.

Автореферат 2006 йил «24» апрел да тарқатилди.

Ихтисослашган кенгаш
илмий котибаси, иқтисод
фанлари доктори, профессор

М.С.Қосимова

1. ДИССЕРТАЦИЯНИНГ УМУМИЙ ТАВСИФИ

Мавзунинг долзарблиги. Ўзбекистонда халқаро иқтисодий муносабатларнинг кенгайиши, нуфузли халқаро ташкилотларга аъзо бўлиб кириши жаҳон андозаларига мувофиқ миллий иқтисодиётнинг статистик услубиятини, иқтисодий-статистик таҳлили ҳамда макроиктисодий даражалардаги истиқболларини аниқлаш ва уни янада такомиллаштиришни талаб қилади. Бу хусусда Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов “Илмий асосланган, бозор иқтисодиётининг асосий тамойилларига жавоб берадиган, миллий ҳисоблар тузишни таъминлайдиган ҳамда халқаро статистика андозаларига мувофиқ бўлган ягона статистика методологияси ва кўрсаткичлар тизимини ишлаб чиқиб, татбиқ этиш асосий вазифалардан биридир”¹, – деб таъкидлаган эди.

Шу жиҳатдан ҳам халқаро андозалар талабларига мувофиқ, республикада миллий ҳисоблар тизимини жорий этиш юксак аҳамиятга молик бўлган йўналишдир. Ушбу мақсадга эришиш учун “Ўзбекистонда халқаро амалиётда қабул қилинган ҳисоб ва статистика тизимига ўтиш давлат дастури”² ишлаб чиқилди ва у босқичма-босқич амалга оширилмоқда. Лекин республикада ушбу дастур бўйича бир қанча ишлар амалга оширилган бўлса-да, ҳамон маҳаллий миллий ҳисоблар тизимининг жорий этишда қатор макро-мезо-микро даражаларда муаммолар мавжуд бўлиб, улар бу соҳада олиб борилаётган илмий-амалий тадқиқот ишларини кенгайтиришни тақозо этмоқда. Шу боис, Ўзбекистон миллий статистикасини халқаро амалиётда қабул қилинган андозаларга ўтказиш ҳамда маҳаллий шароитларга уйғунлашган миллий ҳисоблар тизими(МХТ)ни ишлаб чиқиш, макроиктисодий кўрсаткичларни халқаро таққослаш, уларни макроиктисодий-статистик таҳлил қилиш бугунги куннинг муҳим муаммоларидан бири ҳисобланади ва бу мавзунинг долзарблигини белгилайди.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Миллий ҳисоблар тизимининг назарий ва услубий асослари хорижий мамлакатларнинг етакчи иқтисодчи олимлари томонидан тадқиқ этилган бўлиб, бу соҳада Ж.Кейнс, С.Кузнец, Р.Стоун, Ж.Маршалл, Ж.Мида, Р.Хансен, Р.Фроман ва бошқа олимларнинг ишларини кўрсатиш мумкин. Хусусан, инглиз иқтисодчиси Ж.Кейнснинг макроиктисодий назариясида иқтисодий жараён натижаларини бир-бири билан ўзаро боғлиқ бўлган ўзгарувчилар орқали (умумий даромад, истеъмол, инвестиция, жамғарма) пул ҳисобида тадқиқ этишга эътибор қаратилган. Шунингдек, Ж.Кейнс миллий ҳисоблар тизимининг муҳим назарий ва услубий асосларини шакллантирди³.

Р.Стоун миллий ҳисобларнинг ҳозирги тизимига асос солди. У биринчи лардан бўлиб бухгалтериянинг иккиёқлама ёзиш тамойилини макроиктисодий

¹ Каримов И.А. “Ўзбекистон Республикаси Макроиктисодиёт ва статистика вазирлигини қайта ташкил этиш тўғрисида” ги Фармони. “Халқ сўзи” газетаси. 2002 йил 26 декабрь

² “Ўзбекистонда халқаро амалиётда қабул қилинган ҳисоб ва статистика тизимига ўтиш давлат дастури”. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 433 - сонли қарори. 1994 йил 24 август.

³ Иванов Ю.Н. Перспективы перехода на систему национальных счетов в странах СНГ. // Ж.Вопросы экономики 1993, № 5, с.28.

даражада қўлади. Р.Стоуннинг йиғма матрицаларида иктисодиёт тузилмаси ва унинг ҳаракат жараёнлари стандарт кўрсаткичлар(миллий маҳсулот, истеъмол, савдо баланси кабилар)ни гуруҳлаш асосида изоҳлаб берилган ва молия баланси миллий ҳисоблар тизимига киритилган⁴. Лекин уларнинг илмий ишларида МХТнинг умумметодологик масалалари фақат умумий тарзда ва тегишли мамлакатларнинг шароитларига мослаштирилган ҳолда кўриб чиқилган.

МДХ давлатлари олимларидан Б.И.Башкатов, А.Л.Вайнштейн, В.И.Жеребин, В.К.Зайцев, С.М.Загладина, Ю.Н.Иванов, А.И.Медведев, Д.И.Молчанов, Г.Д.Кулагина, В.М.Кудров, Б.П.Плышевский, М.Г.Назаров, Л.И.Нестеров, А.Н.Пономоренко, П.Погосов., Б.Т.Рябушкин, Т.Б.Рябушкин, В.Н.Салин, А.В.Сиденко, М.Р.Эйдельман, К.Г.Чобану., Т.А.Хоменко ва бошқалар ҳам миллий ҳисоблар тизимининг ривожланишига муносиб ҳисса қўшдилар. Жумладан, Ю.Н.Ивановнинг илмий изланишлари миллий ҳисобларни назарий асосларини кенг очиб беришга ҳамда макроиктисодий кўрсаткичларни халқаро таққослашнинг турли усулларини изоҳлашга қаратилди⁵. Албатта, муаллиф изланишларида миллий ҳисобларни ишлаб чиқиш бўйича зарурий маълумотлар келтирилган. Лекин миллий ҳисобларнинг иктисодий секторларга гуруҳланиши, асосий сўётларнинг ишлаб чиқиш масалаларига юзаки ёндашилиб, етарлича ёритиб бера олмаган. Г.Д.Кулагина миллий иктисодиёт, ҳам сектор сўётларини ишлаб чиқиш, шунингдек МХТни таҳлил қилишнинг асосий йўналишлари бўйича ўз тавсияларини баён этган. Аммо унинг илмий ёндашувларида миллий ҳисоблар тизимининг назарий асослари, макроиктисодий кўрсаткичларининг халқаро таққослашнинг услубий асослари етарлича ёритиб берилмаган ва ҳ.к.лар⁶.

Маҳаллий миллий ҳисоблар тизимини иктисодиётнинг турли жабҳаларида қўллаш ва моделларини тузиш бўйича Ўзбекистонда фаолият юритаётган иктисодчи олимлардан Ё.А.Абдуллаев, А.Абдугафоров, Э.А.Ақромов, Р.А.Алимов, Д.Қ.Аҳмедов, Т.М.Аҳмедов, Б.Б.Беркинов, Н.М.Маҳмудов, Б.М.Маҳмудов, Х.Набиев, А.А.Набиҳўжаев, С.С.Фулотов, С.А.Чепель, Т.Ш.Шодиев, Б.Ю.Ходиев, Н.М.Соатов, И.О.Улашевларнинг қўшган ҳиссаларини эътироф этиш лозим. Улар ўз тадқиқотларида миллий ҳисоблар тизимига алоқадор бўлган у ёки бу масалаларни чуқур ўрганиш ва таҳлил қилиш бўйича илмий фикрлар билдиришган. Хусусан:

Р.А.Алимовнинг докторлик илмий изланишида Ўзбекистон Республикасида МХТни жорий этишнинг методологик муаммолари сиёсий-иктисод нуктадан назардан ўрганилган. Республикада МХТни ишлаб чиқишнинг заруриятини асословчи, унинг мақсад ва вазифалари, асосий йўналишлари ҳамда босқичларини акс эттирувчи янги илмий-назарий ва амалий йўналишлари ишлаб чиқилган⁷.

⁴ Стоун Р. Метод затраты – выпуск и национальные счёта (пер.с. англ.) -М.: "Статистика", 1964, с. 212.

⁵ Иванов Ю.Н. Система национальных счётов – инструмент макроэкономического анализа. Учебное пособие. - М.: "Финстатинформ", 1997, с. 256.

⁶ Кулагина Г.Д. Национальное счетоводство. Учебник. М.: "Финансы и статистика", 1997, с. 670.

⁷ Алимов Р.А. Методологические проблемы построения системы национальных счётов Республики Узбекистан: Дис на .. док. экон. наук /АН Респ. Узбекистан., Инс-т экономики. -Т., 1993. с.316

Муаллиф республикада МХТнинг асосий макроиктисодий кўрсаткичларини статистик таҳлил қилиш, асосий ҳисобларни тузиш бўйича инфор­мацион таъминотини мукамаллаштириш, макроиктисодий кўрсаткичларни статистик моделлаштириш, айниқса мамлакатда МХТни жорий этиш масалаларини статистик жиҳатдан тадқиқ этишни ўз олдига мақсад қилиб қўймаган.

Умуман юқорида номлари зикр этилган олимларнинг илмий ишларини ўрганиб, таҳлил қилиш асосида шуни таъкидлаш лозимки, миллий ҳисоблар тизимини ишлаб чиқишнинг соф статистик жиҳатдан чуқур таҳлилий муаммолари ва иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида республикада уни жорий қилишнинг назарий, услубий, татбиқий масалалари ўрганилмаган ва ҳал қилинмаган. Айнан шу ҳолат республикада миллий ҳисоблар тизимини ишлаб чиқишнинг статистик жабҳадаги илмий методологик асосларини тадқиқот мавзуи сифатида танлашни тақозо этди.

Диссертация ишининг илмий тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Мазкур тадқиқот иши Давлат фан техника маркази томонидан “Марказлаштирилган режали, маъмурий бошқарув тизимидан бозор муносабатлари асосларига ўтишнинг ўзбек модели” (№0198000704) доирасида бажарилаётган илмий тадқиқот лойиҳаси режасига киритилган.

Тадқиқот мақсади. Ўзбекистон миллий иқтисодиётининг глобаллашуви шароитида жаҳон андозаларига мувофиқ маҳаллий миллий ҳисоблар тизимини ишлаб чиқишнинг назарий ва амалий муаммоларини статистик жиҳатдан илмий тадқиқ этиш ва уларни ҳал қилиш йўллари юзасидан амалий таклиф ҳамда тавсиялар беришдан иборат.

Тадқиқот вазифалари. Қўйилган мақсадни амалга ошириш учун қуйидаги вазифаларни ечиш кўзда тутилди ва ҳал этилди:

- республикада халқаро ҳисоб ва статистика тизимига ўтиш бўйича ишлаб чиқилган давлат дастурига таянган ҳолда миллий ҳисоблар тизимининг йўналишлари, босқичлари ва истиқболларини статистик жиҳатдан асослаш;
- миллий ҳисоблар тизимини маҳаллий шароитларга уйғунлаштиришнинг илмий, назарий ва услубий асосларини тадқиқ этиш;
- халқ ҳўжалиги баланси тизими билан миллий ҳисоблар тизими орасидаги асосий фарқлар ва умумий боғланишларни статистик ўрганиш ва таснифий белгиларни яратиш;
- “миллий ҳисоблар тизими” тушунчасига маҳаллий, хорижий олимлар ва мутахассисларнинг ёндашувларини киёсий ўрганиш, таҳлил қилиш ва умумлаштириш;
- миллий ҳисоблар тизими қоидалари асосида миллий иқтисодиётнинг алоҳида институционал секторлари учун ишлаб чиқиладиган асосий ҳисобларнинг назарий, услубий ва амалий томонларини статистик таҳлил этиш;
- ривожланган мамлакатларнинг миллий ҳисоблар тизимини қўллаш бўйича илғор тажрибаларини ўрганиш ҳамда республика статистикасига татбиқ этиш йўналишларини белгилаш;
- миллий ҳисоблар тизими қоидалари асосида регионал даражадаги макроиктисодий кўрсаткичларни ҳисоблаш усулларини такомиллаштириш;

– “хуфёна иқтисодиёт” ҳажмини миллий ҳисоблар тизими қоидалари асосидаги статистик ҳисоблаш йўллари ва усулларини аниқлаш;

– миллий ҳисоблар тизимининг маҳаллий ахборот базасини халқаро андозаларга мувофиқлаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш;

– миллий ҳисоблар тизими қоидалари асосида маҳаллий макроиқтисодий кўрсаткичларни статистик моделлаштириш бўйича илмий-назарий тавсиялар ҳамда амалий таклифлар ишлаб чиқиш.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги. Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви шароитида республикада халқаро андозаларга мос келадиган, маҳаллий шароитларга уйғунлаштирилган миллий ҳисоблар тизимини ишлаб чиқишнинг статистик жиҳатларини такомиллаштириш бўйича илмий-назарий, услубий ва амалий таклифлар асослаб берилган. Олиб борилган тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

– бозор иқтисодиётининг статистик модели сифатидаги миллий ҳисоблар тизимининг шаклланиш босқичлари, йўналишлари ва истикболларини ўрганиш асосида статистик услубиятни маҳаллий шароитлар учун такомиллаштириш ҳамда халқаро статистика қоидаларига уйғунлаштириш шунингдек, маҳаллий статистик ахборотлар таъминотини мукамаллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар асослаб берилган;

– “миллий ҳисоблар тизими” тушунчасига хорижий, маҳаллий олимлар ва мутахассислар томонидан берилган таърифлар қиёсий ўрганилган ва таҳлил қилинган. Пировардида муаллиф томонидан миллий ҳисоблар тизимининг учала функциясини (макроиқтисодий таҳлил, аҳоли турмуш даражасини статистик баҳолаш ва макроиқтисодий башоратлаш) камраб оладиган илмий таъриф ишлаб чиқилган;

– халқ ҳўжалиги балансига нисбатан афзал бўлган МХТга ўтиш йўллари асослаиб, иккала тизим орасидаги асосий фарқлинишлардан бирини ифодаловчи хизмат кўрсатиш статистикасини такомиллаштириш мақсадида кўрсатилган хизматларни ҳисобга олиш услуби таклиф этилган;

– миллий ҳисоблар тизими қоидалари асосида статистик ҳисоблаш услубияти такомиллаштирилган. Бунда халқаро статистика тамойиллари талабларидан келиб чиқиб, ижтимоий-иқтисодий ҳолатни ифодаловчи статистик ҳисоботларга қўшимчалар киритиш, улар таркибини ҳамда топшириш муддатларини ўзгартириш бўйича илмий-услубий тавсиялар ишлаб чиқилган;

– сифатли статистик ахборотларни яратиш мақсадида ишлаб чиқилган анкета сўровномасининг маълумотларини тўплаш, қайта ишлаш ва таҳлил қилишга оид интеграциялашган ёндошув таклиф этилган;

– миллий ҳисоблар тизимининг илғор хорижий тажрибалари умумлаштирилиб, улардан республикада маҳаллий миллий ҳисоблар тизимини ишлаб чиқишда фойдаланиш йўналишлари асослаб берилган. Жумладан, Франциянинг кенгайтирилган миллий ҳисоблар тизими ҳамда МДХ давлатларининг мазкур соҳадаги тўплаган тажрибаларини ўзлаштириш бўйича аниқ таклиф ва тавсиялар берилган;

– миллий ҳисоблар тизими қоидалари асосида республикадаги уй

хўжаликларининг амалий фаолияти чуқур илмий таҳлил этилиб, бозор муносабатларини чуқурлаштириш шароитида кўп босқичли танлаш усулидан фойдаланишнинг самаралилиги асослаб берилган;

– халқаро статистикадаги хуфёна иқтисодиёт ҳажмини ҳисоблаш усуллари (макро, микро, яширин ўзгарувчилар, товар оқимлари ва бошқалар), унга таъсир этувчи асосий омил(ижтимоий, иқтисодий, ҳуқуқий)ларнинг таҳлилига кўра республикадаги хуфёна иқтисодиёт ҳажмини макроиқтисодий кўрсаткичларда акс эттириш, камайтириш йўллари ва унинг статистик ҳисоботини юритиш бўйича илмий-назарий тавсиялар ишлаб чиқилган;

– халқаро меъёрларга мувофиқ, республика маълумотларини халқаро таққослаш ва баҳолаш бўйича илмий-назарий тавсиялар ҳамда амалий таклифлар ишлаб чиқилган. Бунда миллий ҳисоблар тизими қондаларига биноан Ўзбекистон Республикаси билан МДҲ давлатларининг макроиқтисодий кўрсаткичлари таққосланиб, илмий хулосалар чиқарилган;

– миллий ҳисоблар тизими қондалари асосида республиканинг ялпи ички маҳсулотини ишлаб чиқариш, тақсимлаш ҳамда яқуний фойдаланиш усулларида комплекс ҳисоблаш йўллари бўйича амалий таклифлар ишлаб чиқилган;

– миллий ҳисоблар тизими тамойиллари асосида миллий иқтисодиёт ва институционал секторлар бўйича асосий ички счётлар (ишлаб чиқариш, даромадларнинг ҳосил бўлиши, даромадларнинг тақсимланиши, сармоя билан операциялар)даги айрим кўрсаткичларнинг асосий манбалари аниқлаб берилган. Шунингдек, миллий ҳисоблар тизими счётларининг комплекс таҳлили амалга оширилиб, унда ҳар бир счётнинг асосий йўналишлари бўйича илмий-услубий таклифлар ҳамда тавсиялар ишлаб чиқилган;

– халқаро андозаларга асосланган макроиқтисодий кўрсаткичлар(ялпи ички маҳсулот, ялпи кўшилган киймат, яқуний истеъмол ва бошқалар)ни илмий башоратлашнинг “статистик башоратлаш тамойиллари” таклиф этилган. Шу асосда статистик моделлаштириш амалга оширилган.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Жаҳон иқтисодиёти глобаллашуви шароитида маҳаллий миллий ҳисоблар тизимидаги асосий счётларнинг статистик ахборотлар базасини ҳамда ундаги макроиқтисодий кўрсаткичларни ҳисоблашнинг статистик усуллари тақомиллаштириш юзасидан берилган амалий таклифлар ва тавсиялар республиканинг хорижий давлатлар билан амалга ошириладиган халқаро статистик ҳисоб-китобларига оид муаммоларини ҳал қилишга имкон беради. Асосий таклифлардан Давлат Статистика қўмитаси, вилоят статистика бошқармалари, туман статистика бўлимлари мутахассисларининг ўз фаолиятларида фойдаланишлари ахборотларнинг ишончлилиги, тўлиқлилик даражаси ва фойдаланувчиларнинг талабларига мос келишини таъминлайди, ҳамда статистик таҳлил қилиш имкониятларини кенгайтиради.

Шунинг билан бирга тадқиқот натижаларидан иқтисодиёт йўналишидаги олий ўқув юрғларида “Миллий ҳисоблар тизими”, “Макро-микроиқтисодий статистика” фанларини ўқитишда илмий-услубий манба сифатида фойдаланиш мумкин.

Натижаларнинг жорий қилиниши. Миллий ҳисоблар тизимининг тамойиллари асосида макроиктисодий кўрсаткичларни ҳисоблаш, регионал даражаларда миллий ҳисоблар сўётларини ишлаб чиқиш бўйича берилган амалий таклиф ва илмий-услубий тавсиялар Самарқанд (№1279- 25.07.02), Андижон (№63-01-02-243-28.09.02), Наманган (№01-115 -25.03.03), Жиззах (№65-01-52 -20.08.02), Фарғона (№23-2-12.01.05), Хоразм (№7-4-29-20.01.06) вилоятлари статистик бошқармаларининг амалий иш фаолиятида маҳаллий статистика маълумотларини халқаро тамойилларга ўтказиш жараёнида қўлланилмоқда. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика қўмитаси қошидаги Кадрларни қайта тайёрлаш ва статистика тадқиқотлар марказида “Статистика соҳасида давлат сиёсати”, “Замонавий статистиканинг назарий ва амалий асослари” курсларини (№06-06 -16.02.06) ҳамда Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг иқтисодий йўналишида тахсил олаётган талабаларига “Миллий ҳисоблар тизими” курси(№60-1031-18.07.02)ни ўқитишда Тошкент давлат иқтисодиёт университетида қўлланилмоқда.

Ишнинг синовдан ўтиши. Тадқиқот иши Тошкент давлат иқтисодиёт университети Муаммоли мувофиқлаштирувчи кенгаши, Тошкент давлат техника университети, Андижон муҳандислик-иқтисодиёт институти, Ўзбекистон Республикаси Давлат ва жамият қурилиши академиясининг илмий ва амалий семинарларида маъруза қилинган ва ҳимояга тавсия этилган. Шунингдек, илмий ишнинг асосий хулоса ва натижалари “Миллий иқтисодиёт соҳаларида халқаро тажрибани ўрганиш ва уни кичик бизнес, хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга татбиқ этиш” (Тошкент, 2004 йил, октябрь), “Ўзбекистон иқтисодиётини эркинлаштириш” (Тошкент, 2002 йил, октябрь), “Ўзбекистонда бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари асосида янги сўётлар режасини амалиётга жорий этиш муаммолари” (Тошкент, 2002 йил, март), “Бозор муносабатлари шароитида молия тизими ривожланишининг муқобил йўналишлари” (Москва, 2000 йил, декабрь), “Ўзбекистон Республикасини жаҳон иқтисодиётига интеграциялаш” (Тошкент, 2000 йил, декабрь), “Ўзбекистон Республикаси иқтисодий сиёсатини эркинлаштиришнинг устувор йўналишлари” (Тошкент, 2000 йил, декабрь) номи халқаро ва республика анжуманларида ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 5 январдаги 5ф –сонли фармойишига мувофиқ вилоят ҳокими муовинлари ва туман ҳокимлари учун ташкил этилган семинар тренингда “Ўзбекистон ривожланишининг ҳозирги босқичида иқтисодий ислохотларнинг устувор йўналишлари” мавзусида маъруза қилинган.

Натижаларнинг эълон қилинганлиги. Тадқиқот ишининг асосий мазмуни ва натижалари 30 босма табоққа яқин иккита монография, 50дан ортққ илмий мақола ва тезисларда акс этган.

Диссертациянинг тузилиши. Кириш, бешта боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалардан иборат.

Кириш қисмида мавзунинг долзарблиги, муаммонинг ўрганилганлик даражаси, мақсади, вазифалари, илмий янгилиги, тадқиқот натижаларининг илмий-услубий асослари, илмий ва амалий аҳамияти, натижаларнинг жорий

қилиниши, ишнинг синовдан ўтиши, натижаларнинг эълон қилинганлиги ҳамда ишнинг тузилиши баён этилган.

Биринчи боб— “Миллий ҳисоблар тизимининг умумназарий асослари” деб номланиб, унда миллий ҳисобларнинг ривожланиш босқичлари, ҳалқаро андозалари, халқ хўжалиги баланси тизимидан миллий ҳисоблар тизимига ўтишнинг услубий жиҳатлари асослаб берилган.

Иккинчи боб— “Ўзбекистон Республикаси миллий статистикасига халқаро андозаларга асосланган миллий ҳисоблар тизимини жорий этиш муаммолари”га бағишланиб, бу бобда ривожланган мамлакатлар амалиётига миллий ҳисоблар тизимининг жорий қилиниши ва уларнинг тажрибаларидан республикада миллий ҳисобларни ишлаб чиқишда фойдаланиш йўналишлари, миллий статистика услубиятининг халқаро тамойиллардан келиб чиқиб қайта ташкил этиш, маҳаллий статистик ахборотлар базасини МХТ талаблари асосида ишлаб чиқиш муаммолари илмий тадқиқ этилган.

Учинчи боб— “МХТ қондалари асосида маҳаллий статистик услубиятни такомиллаштириш йўналишлари” деб номланиб, унда макроиктисодий кўрсаткичларни статистик ҳисоблаш усулларини такомиллаштириш, миллий иқтисодиёт ва унинг институционал секторлари учун тузиладиган МХТ асосий сўтларини статистик таҳлил қилиш масалалари ўрганилган ҳамда илмий хулосалар чиқарилган.

Тўртинчи боб— “МХТни уй хўжалиги секторида бошлангич статистик ахборотни шакллантириш муаммолари”га бағишланган бўлиб, унда уй хўжалигини ижтимоий, иқтисодий ва статистик томондан тавсифлаш, унинг доирасида яқка тартибдаги тадбиркорлик статистикасини ташкил этиш, хуфёна иқтисодиёт ҳажмини статистик усуллар ёрдамида аниқлаш масалалари ёритилган.

Бешинчи боб— “Ўзбекистон миллий иқтисодиётини МХТ кўрсаткичлари асосида таҳлил қилиш ва статистик моделлаштириш”га қаратилган бўлиб, унда Ўзбекистон Республикасида қўлланилаётган макроиктисодий кўрсаткичларни Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДҲ) давлатлари амалиётидаги тегишли кўрсаткичлар билан ҳалқаро таққослаш ҳамда уларни статистик усуллар ёрдамида таҳлил қилиш, МХТ қондаларига асосланиб республика макроиктисодий кўрсаткичларини статистик моделлаштириш амалга оширилган.

Хулоса қисмида— олиб борилган тадқиқот натижаларидан келиб чиқиб, бир қатор илмий-назарий тавсиялар ва амалий тақлифлар берилган.

2. ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Миллий ҳисоблар тизими–бозор иқтисодиёти модели бўлиб, иқтисодиётни тартибга солиш ва ривожлантиришга онд иқтисодий сиёсатни ишлаб чиқишнинг энг муҳим воситаси ҳисобланади.

МҲТ умумиқтисодиёт ҳолати тўғрисида, иқтисодиёт тармоқлари ва секторлари ҳар хил соҳаларининг ривожланиш даражаси ва динамикаси тўғрисида ҳамда давлатнинг иқтисодий сиёсати ҳақида умумий тасаввур беради. Миллий ҳисобларда келтирилган умумий кўрсаткичлар, ялпи ички маҳсулот ва ялпи миллий даромад кўрсаткичларининг хусусияти ишлаб чиқариш самарадорлигини умумлаштирувчи, якуний истеъмол кўрсаткичи эса аҳолининг турмуш даражасини ифодаловчи ўлчов бирлиги сифатида характерлайди.

МҲТ мамлакат иқтисодиётининг барча томонларини қамраб олган тизим бўлиб, унда иқтисодиётнинг ривожланиши босқичма-босқич, баланс-кўринишида ифодалаб берилади ҳамда миллий иқтисодиёт макроиқтисодий кўрсаткичларини бошқа мамлакатлар билан таққослаб кўришга имконият яратади.

Миллий ҳисоблар тизими макростатистика модели сифатида бозор иқтисодиётига, иқтисодий жараёнларнинг барча субъектлари (иштирокчилари) ўртасидаги товар-пул муносабатлари қонуниятларини билдишга йўналтирилган.

Муаллиф фикрича, МҲТ бугунги кунда республика учун зарур бўлган қатор вазибаларни ечишга имкон беради:

- **даставвал**, давлатнинг иқтисодий сиёсати учун зарур бўлган макроиқтисодий маълумотлар тизими ишлаб чиқилади;
- **иккинчидан**, халқаро иқтисодий ташкилотларга статистик маълумотларни етказиш муаммосини ҳал этишга имкон беради;
- **учинчидан**, статистика ва иқтисод ишларининг умумий даражасини юксалтиради, валютани харид қилиш қобилиятини ҳисоблаб чиқиш асосида БМТ доирасида ўтказилаётган халқаро ялпи ички маҳсулотни таққослашда Ўзбекистон Республикаси иштирок этишини осонлаштиради ва ҳ.к.лар.

МҲТ барча мамлакатлар миқёсида миллий ҳисобларнинг янги концептуал тизими, ХХБ тизимидан тубдан фарқ қиладиган миллий иқтисодиётни янги макростатистик моделидир. МҲТ бозор иқтисодиётига хос миллий ҳисоб бўлиб, макроиқтисодий даражада ўзаро боғланган кўрсаткичлар тизимини ифодалашга, сётлар тўпламини ва баланс жадвалларини тузишга (тармоқлараро балансни), иқтисодий фаолият натижаларини характерловчи, миллиятнинг умумиқтисодий қудратини шакллантирувчи ва жамият манфаатларида бир қатор амалий масалаларни ҳал қилиш учун самара келтирувчи тизимдир. МҲТ ҳисобот даврида жами даромадлар, қўшилган қиймат, ялпи ишлаб чиқаришнинг доирасида айлангани рақамларда ифодаловчи макроиқтисодий бухгалтерия тизими ҳам ҳисобланади. МҲТ кўрсаткичларини ҳисоблашнинг макроиқтисодий характери турли умумлаштирувчи кўрсаткичлардан фойдаланиб, жамлама кўрсаткичлар тизимлари ёрдамида иқтисодий (ижтимоий) жараёнларни тўла таҳлил қилишга асосланади.

Тадқиқотда миллий ҳисоблар тизимининг асосий хусусиятлари айнан барча истеъмолчилар, жумладан давлат бошқарув органларининг ҳаққоний статистик ахборотларга бўлган эҳтиёжларини қондиришга қаратилганлиги ҳамда мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳолатини, динамикаси ва келгусидаги иқтисодий ривожланиш стратегияларини белгилашда муҳим манба эканлиги ҳисобга олиниб, бошқарув тизимини статистик ахборотларга бўлган талаби ҳам баҳоланган (1-расм).

1- расм. Статистик ахборотлар асосида бошқарув қарорларини қабул қилиш жараёни
Манба: Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

1-расмдаги маълумотлардан кўринадики, статистик ахборотларнинг иқтисодий сиёсатни ишлаб чиқишдаги, бошқарув қарорларини белгилашдаги ўрни шунчалик аҳамиятлики, бу ҳолат тайёрланаётган ҳар бир статистик ахборотни ишончлилиги, ҳаққонийлиги, қолаверса тайёрлаётган мутахассисларнинг тажрибалари ва малакаларининг юксак бўлишини тақозо этади. Бу ўз навбатида, кўп жиҳатдан миллий статистиканинг халқаро статистиканинг асосий қоидаларини ўзлаштириб олишини, миллий ҳисоблар тизими тамойилларига асосланиб, сифатли статистик ахборотлар тайёрлашни муҳим вазифага айлантирди.

Миллий ҳисобларнинг афзалликларини ҳисобга олиб, “Ўзбекистонда халқаро амалиётда қабул қилинган ҳисоб ва статистика ўтиш давлат дастури” (1974 й.) ишлаб чиқилган бўлиб, у ҳозирги кунда босқичма-босқич амалга ошириб келинмоқда. Ушбу дастурга Ўзбекистон Давлат статистика қўмитаси раҳбарлик қилиб, тегишли вазирлик ва идоралар ҳамда илмий муассасалар билан биргаликда бир қатор аниқ масалаларни кўзлаган ҳолда республика

статистикасини ислоҳ қилишга киришдилар. Жумладан, миллий ҳисобларнинг таснифлаш ва гуруҳлаш ишлари амалга оширилди; миллий ҳисобларни макроиктисодий кўрсаткичлари жорий этилди; мамлакат ички ва ташқи иктисодий алоқаларини ифодаловчи баъзи счетлар тизими ишлаб чиқилмоқда; миллий ҳисоблар услубияти асосида тармоқлараро балансни ишлаб чиқиш, тўлов балансини тузиш ва бошқа қатор ишлар амалга оширилиб келинмоқда.

Бирок, муаллиф фикрича, Ўзбекистон Республикаси статистикасини ислоҳ қилишда бир қатор методологик муаммолар ечилмаган. Жумладан:

- мамлакат бўйича молия счётини ишлаб чиқиш ва унинг ахборотлар базасини статистик баҳолаш амалга оширилмаган;

- республикада бухгалтерия ҳисобининг миллий андозалари ишлаб чиқилмоқда. Лекин унинг кўрсаткичлари МХТ кўрсаткичлари билан уйғунлашмаган. Шунинг учун бухгалтерия ҳисоби “ҳисоб режаси” билан МХТ кўрсаткичларини уйғунлаштириш мақсадга мувофиқ;

- ҳозиргача республикадаги ЯИМ ҳажмида хуфёна иктисодиётнинг салмоғи номатълумлигича қолмоқда. Ваҳоланки, 1993 йилда қабул қилинган БМТнинг МХТ-93 халқаро андозасида ЯИМ ҳажмида хуфёна иктисодиёт салмоғини ҳисобга олиш тавсия қилинган;

- республикада иктисодиёт тармоқларининг таснифланиши ҳамон эскича бўлиб, халқаро тармоқлар таснифига мос келмайди. Шунинг учун уларни жаҳон таснифларига мослаштириш керак;

- маҳаллий миллий ҳисоблар тизимининг айрим счётлари кўрсаткичлари аниқликлар киритишни талаб этмоқда ва ҳ.к.

Олиб борилган тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, “миллий ҳисоблар тизими” тушунчасига хорижий, маҳаллий олимлар ва мутахассислар томонидан шу даврга қадар 500дан ортиқ таърифлар берилган. Тадқиқотда “миллий ҳисоблар тизими” тушунчасига берилган таърифлар 3 гуруҳга: а) хорижий олимлар ва мутахассислар таърифлари; б) маҳаллий олимлар ва мутахассислар таърифлари; в) халқаро андозаларда берилган таърифларга ажратиб ўрғанилган.

“Миллий ҳисоблар тизими” тушунчасига хорижлик олимлардан Э.Хансен⁸, Ж.Маршалл⁹, Х.Ё.Курабаяси¹⁰, А.Вайнштейн¹¹, Б.А.Исаев¹², В.К.Зайцев¹³, А.В. Сиденко¹⁴, Г.Д.Кулагина¹⁵ ва бошқалар ўзларининг илмий ишлари ва асарларида турли шакл ва мазмунда таърифлар беришган. Ушбу таърифларни қиёсий ўрғаниш ва таҳлил қилиш натижасида уларда миллий

⁸ Хансен Э. Экономические циклы и национальный доход. - М.: “Иностранная литература”, 1959., с. 18

⁹ Маршалл Ж. Новые элементы французской системы национальных счётов. - М.: “Статистика”, 1967., с. 27

¹⁰ Курабаяси Х.Ё. Система национальных счетов и государственное программирование в Японии. - М.: “Наука”, 1984., с. 49.

¹¹ Статистика народного богатства, народного дохода и национальные счёта. Отв. ред. Вайнштейн Л.-М.: “Наука”, 1967., с. 5.

¹² Исаев Б.А. Интегрированные балансовые системы в анализа планировании экономики. -М.: “Статистика”, 1969., с. 95.

¹³ Зайцев В.К. Система национальных счётов и государственное программирование в Японии. - М.: “Наука”, 1984., с. 4.

¹⁴ Сиденко А.В., Матвеева В.М. Международная статистика. Учебник. - М.: “Дело и сервис”, 2000., с. 53.

¹⁵ Кулагина Г.Д. Национальное счётоводство: Учебник. - М.: “Финансы и статистика”, 1997. с. 9.

ҳисоблар тизимининг ички моҳиятини очиб берувчи бир қатор ёндашишлар мавжуд эканлиги аниқланган. Масалан, миллий ҳисоблар тизимининг бухгалтерия балансидаги иккиёклама ёзувга асосланган баланс тизими сифатида тушунилиши, унинг иқтисодийни тўлиқлигича ўрганувчи ва баҳоловчи макроиктисодий модел эканлиги ва ҳ.к. Бироқ, муаллиф фикрича, хорижлик олимларнинг таърифларида МХТнинг дастлабки шаклланиш жараёнлари эътироф этилиб, уларнинг миллий иқтисодий шароитидаги алоҳида тутган ўрнига етарлича эътибор қаратилмаган.

Ўз ўрнида “Миллий ҳисоблар тизими” тушунчасига маҳаллий олимларимиз ҳам турлича таъриф беришган. Жумладан, проф., Н.М.Соатов “МХТ–бу мамлакат иқтисодийни таърифлаш ва текширишга хизмат қилувчи баланс тизимидир”¹⁶ деб қайд қилса, Р.А.Алимов “МХТни иқтисодий фаолиятни ўрганувчи баланс тизими сифатида ифодалаб, мамлакат макроиктисодий ривожланиш ҳолатини акс эттирувчи жамлама– статистик модел”¹⁷,–дея уни янада тўлдирди. Ё.А.Абдуллаев “МХТ–миллатлараро ҳисобот ва статистика таърибасидан келиб чиққан ҳолда ҳозирги замон иқтисодий ривожланишини, унинг қонуниятлари ва йўналишларини тавсифлашга асосланган тизим”¹⁸,–дея, А.А. Набиҳўжаев “МХТ деганда иқтисодий фаолиятни ҳар тамонлама таҳлил қилиш ва ифодалашга хизмат қиладиган баланс тизимлари тушунилади. Бундай тизим миллий иқтисодий ҳолати тўғрисида аниқ тасаввур бериб, барча ҳўжалик бўғинларининг ўзаро алоқаларини ифодаловчи шаклини тузишга имкон беради”¹⁹,–дея таъриф беришга ҳаракат қилганлар. А.Абдуғафаров ва бошқалар “Миллий ҳисоблар тизими макродаражада иқтисодий жараёнларнинг умумий натижалари ва кирраларини ифодалаш ва таҳлил қилишда ишлатиладиган, ўзаро боғланган кўрсаткичлар ва таснифлар тизимидир”²⁰ дея, масалага бошқачароқ ёндашган. Б.М.Маҳмудов “Миллий ҳисоблар тизими–яхлит жамланган иқтисодий статистик кўрсаткичлар тўплами бўлиб, тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш, натижада ялпи миллий даромадни яратиш, уларни тақсимлаш ва истеъмол жараёнларини ўзида мужассамлаштирган ҳисобот ва статистика тизимидир”²¹, – дея кенгроқ ва тўлароқ таъриф беради.

Муаллиф фикрича, олимларнинг “Миллий ҳисоблар тизими” тушунчасига берган таърифларининг бозор иқтисодийни талабларига мос келиши, миллий ҳисобларнинг иқтисодий мазмунини очиб беришга ҳаракат қилганлигидан далолат бериб турибди. Барча берилган таърифлар ўзига хос устуворликка эга, албатта. Шу билан бирга маълум камчиликлари ҳам мавжуд. Масалан, проф. Ё.Абдуллаев МХТ ни бугунги кундаги иқтисодий тизимни статистик баҳоловчи омил сифатида тушуниб, унинг келгусидаги ҳолатни макроиктисодий

¹⁶ Соатов Н.М. Статистика .Дарслик. Т.: “Абу Али Ибн Сино”,2003., 660 б.

¹⁷ Алимов Р.А. Финансовые операции в системе национальных счетов. //Ж.Рынок, деньги и кредит, 1997, № 4, с. 45–46.

¹⁸ Абдуллаев Ё.А. Макроиктисодий статистика. Ўқув қўлланма. Т.: “Меҳнат”, 1998. 23 б.

¹⁹ Набиҳўжаев А.А. Миллий ҳисоблар тизмаси нима ? // Ж. “Ҳаёт ва иқтисод”,1993 № 6, 14 -15 б.

²⁰ Абдуғафаров А.,Зокирова М., Қорабоев А. Миллий ҳисоблар тизими. Ўқув қўлланма. Т.: “Молия”, 2002, 5 б.

²¹ Маҳмудов Б.М. Миллий ҳисобчилик асослари. Ўқув қўлланма. Т.: “Академия”,2003, 21 б.

башоратлаш воситаси ҳамда иқтисодий сиёсатни ишлаб чиқувчи тизим эканлигини ҳисобга олмаган. А.Набиҳўжаевнинг миллий ҳисоблар тизимига берган таърифида унинг фақат битта функцияси (макроиқтисодий таҳлил) эътиборга олиб ёндашилган, қолган функциялари эса ҳисобга олинмаган ва х.к.

Юқоридагиларни инобатга олган ҳолда тадқиқотда муаллиф “миллий ҳисоблар тизими” тушунчасига қуйдагича таъриф бериш лозимлигини таъкидлади: “Миллий ҳисоблар тизими”—мамлакатнинг макроиқтисодий даражадаги яратилаётган маҳсулот ва даромадларини ҳисоблаш услубияти бўлиб, уларни ҳосил бўлиши, тузилиши, тақсимланиши ҳамда фойдаланиш жараёнларини ифодалайдиган жамлама иқтисодий-статистик кўрсаткичлар тизими ҳисобланади. Бу тизим давлат бошқарув қарорларини қабул қилиш учун муҳим ахборот базаси ҳисобланиб, республика иқтисодиёти ва ижтимоий ҳаётининг барча жиҳатларини ўрганиш, таҳлил қилиш ва башоратлашга хизмат қилади”. Бир сўз билан айтганда, юқоридаги таърифта унинг учта функцияси (макроиқтисодий таҳлил, ижтимоий ҳаёт, макроиқтисодий башоратлаш) бири-бири билан чамбарчас боғлиқ, дея эътироф этилган ҳолда таърифланган.

Бир қатор объектив ва субъектив сабабларга кўра, ХХБ макроиқтисодий модель сифатида марказлашган бошқарувнинг маъмурий буйруқбозлик усулининг асосий воситаси ҳисобланган. Ўша даврдаги иқтисодий адабиётларда МХТга танкидий нуқтаи-назардан қаралган. Масалан, В.Мартынов “Иқтисодий статистик жамлама моделлар фақат бозор муносабатлари ҳукмрон бўлган иқтисодиёт учун қўлланилиши мумкин. Ҳатто МХТнинг нисбатан такомиллашган шакли ҳам давлатнинг хўжалик фаолияти ҳақидаги оператив ахборот оқимларини самарали ишлаб чиқа олмайди. Халқ хўжалигининг режали бошқарилиши учун ХХБ тузилиши шарт” деб фикр билдирган²². Бундай ёндашувнинг сабаби шунда бўлганки, миллий ҳисобчиликнинг асосий услубий тамойиллари марксча-ленинча ишлаб чиқариш назарияси билан мос келмаган ва муҳими МХТ айнан бозор иқтисодиётининг таҳлилига мослашган эди.

Бозор иқтисодиётига ўтилгандан сўнг барча МДХ давлатлари, жумладан Ўзбекистонда ҳам иқтисодиётни тартибга солиш ва бошқаришнинг халқаро андозаларига асосланган миллий ҳисоблар тизимидан кенг фойдаланилмоқда. Шу ҳолатларни ҳисобга олиб, тадқиқот ишида миллий ҳисоблар тизими билан халқ хўжалиги баланси тизими орасидаги асосий фарқланишлар ва умумий боғланишлар ҳам кенг ўрганилган. Тадқиқотда кўплаб иқтисодий адабиётлар ўрганилиб, қиёсий таҳлил қилиниб, халқ хўжалиги баланси (ХХБ) тизими ва миллий ҳисоблар тизими орасида услубий жиҳатдан фарқланишлар мавжудлиги асослаб берилган (1-жадвал).

Шунингдек, тадқиқотда ХХБ тизимидан МХТ ўтиш йўллари асослаб берилган. Улардаги кўрсаткичларнинг ўзаро мувофиқлигини таъминлашга алоҳида эътибор қаратилган.

²² Рябушкин Б.Т. Система национальных счётов в зарубежной статистике. - М.: Статистика, 1969., с. 104

**Халқ хўжалиги баланси ва миллий ҳисоблар тизими орасидаги
услубий фарқланишлар**

ХХБ тизими бўйича	МХТ бўйича
ХХБ тизими иқтисодиётни марказлаштирилган режалаштириш шароитидаги бошқаришга асослаб қурилган	МХТ иқтисодиётнинг бозор муносабатлари шароитидаги бошқаришга мослаб қурилган
ХХБ тизимида статистик кузатиш объекти бу моддий ишлаб чиқаришнинг бта тармоғи (саноат, қишлоқ хўжалиги, қурилиш, транспорт, алоқа, моддий-техника таъминоти) ҳисобланади	МХТда статистик кузатиш объекти эса турли хил мулкчилик шаклларига асосланган корхона, хўжалик ва муассаса ҳисобланади
ХХБ тизимида статистик ҳисобга олишда асосий усул-ёппасига статистик кузатиш (статистик ҳисобот) усули ҳисобланади	МХТда статистик ҳисобга олишда асосий усул-танланма кузатиш усули ҳисобланади
ХХБ тизимида макроиқтисодий кўрсаткичларга ялпи иқтисодий маҳсулот, миллий даромад кўрсаткичлари қиради	МХТда макроиқтисодий кўрсаткичларга ялпи ички маҳсулот, соф ички маҳсулот, ялпи миллий даромад ва бошқа натижалари қиради
ХХБ тизимида иқтисодий фаолият моддий ва номоддий соҳаларга ажратилиб, фақат моддий ишлаб чиқариш тармоқларининг фаолиятини ўз ичига олади	МХТда иқтисодий фаолият ҳам моддий ишлаб чиқариш, ҳам хизмат кўрсатиш соҳалари, шунингдек, хуфёна секторни ҳам ўз ичига қамраб олади
ХХБ тизимида макроиқтисодий кўрсаткичларни ҳисоблаш асосий нархларда амалга оширилади	МХТда макроиқтисодий кўрсаткичлар бозор нархларида ҳисобга олинади
ХХБ тизимида иқтисодий фаолият тармоқ таснифи бўйича ўрғанилади	МХТда иқтисодий фаолият халқаро тармоқлар таснифи ва институционал секторлар бўйича ўрғанилади

Маъба: Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

1-жадвал маълумотларидан кўринадикки, ХХБ тизимининг хизмат кўрсатиш соҳаларининг якуний натижаларини ўз ичига олмаслиги миллий иқтисодиётни тўлиқлигича баҳоланмаслигига олиб келади.

Тадқиқотда кенг тадқиқ этилганидек, миллий статистикани жаҳон андозалари асосида ислоҳ қилишда хизмат кўрсатиш соҳаларининг ҳисоб тизимини ҳам қайта қуриш зарур. Чунки ХХБ тизими билан МХТ тизими орасидаги асосий фарқланишлар ҳам айнан шу соҳаларни ҳисобга олиш ва олмасликдан келиб чиқади. Шу билан бирга уларнинг ахборотлар базаси ҳам тўла шаклланмаган. Жаҳон давлатлари тажрибасининг кўрсатишича, хизмат кўрсатиш соҳасининг иқтисодиётда тутган ўрни юқори бўлиб, унинг салмоғи ривожланган мамлакатларда ялпи ички маҳсулот ҳажмининг тўртдан уч қисмини ташкил этади. Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги давлатларида, жумладан Россияда 57%, Қозоғистонда 60 %²³ ҳиссани ташкил этган ҳолда, Ўзбекистонда бу кўрсаткич 38,3 % га тенг²⁴.

Бугунги кунда республикада хизмат кўрсатиш соҳасининг статистик ҳисобот шакллари халқаро андозалар бўйича қўйилган талабларга тўла жавоб бермайди. Шуларни инобатга олиб тадқиқотда пуллик ва бепул хизматлар ҳажмини ҳисоблаш услуби таклиф этилган. Бунда пуллик хизматлар ҳажми аҳолига хизмат кўрсатувчи корхона ва муассасаларнинг харажат элементлари

²³ МДХ Статистика Қўмитаси маълумотлари

²⁴ Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Қўмитаси маълумотлари

бўйича ҳисобланиши тақлиф этилган, яъни:

$$Y_{\text{пул. хизм.}} = MX + A + ИМХ + НХТ + \Phi(З) + СС + БХ \quad (1)$$

Бу ерда: $Y_{\text{пул. хизм.}}$ - ялпи пуллик хизматлар қиймати; MX —аҳолига пуллик хизмат кўрсатувчи муассасаларнинг моддий харажатлари; A —асосий воситалар истеъмоли; $ИМХ$ —ишловчиларнинг меҳнат ҳақи; $НХТ$ —номоддий хизматларга тўловлар; $\Phi(З)$ —фойда ёки зарар қолдиғи; $СС$ —солиқлар; $БХ$ — хизмат кўрсатиш характеридаги бошқа харажатлар.

Бепул кўрсатилган хизматлар ҳажмини баҳолаш ҳам мураккаб масала ҳисобланади. Муаллифнинг фикрича, бепул кўрсатилган хизмат(халқ таълими, фан, соғлиқни сақлаш)ларнинг умумий ҳажм кўрсаткичларини ҳисоблаш давлат, корхона ва муассасаларнинг бу максатдаги харажатлари йиғиндиси сифатида вужудга келади ва у қуйидаги формула орқали ифодаланган:

$$Y_{\text{бепул. хизмат}} = MX + A + ИМХ + НХТ + БХ \quad (2)$$

Пуллик ва бепул хизматлар истеъмолини умумий ҳажми аҳолининг пуллик ва бепул хизматлар истеъмоли ҳажмининг йиғиндиси ёрдамида аниқланади.

Муаллиф фикрича, хизмат кўрсатишнинг статистик ҳисобини юритишда кўрсатилган хизматлар ҳажмининг даражаси билан чегараланиб қолмаслик керак. Чунки халқаро статистикада уларнинг динамикасини ўрганиш ҳам муҳим аҳамиятга молик. Тадқиқотда кўрсатилган пуллик хизматларнинг умумий физик ҳажм агрегат индекси кўринишида бўлиши тавсия этилган:

$$I_{\text{ф.х}} = \frac{\sum y_1 P_0}{\sum y_0 P_0} \quad (3)$$

Бу ерда: P_0 —хизматларни таққослама нархи (таърифлар); y_1 ва y_0 — ҳисобот ва базис даврлардаги хизматлар ҳажми.

Аҳоли жон бошига кўрсатилган хизматлар ҳажми индекси қуйидагича ҳисобланади:

$$I_{\text{а.ж.б. хизмат}} = I_{\text{ф.х. хизмат}} : I_1 = \frac{\sum y_1 P_0}{\sum y_0 P_0} : \frac{\sum S_1}{\sum S_0} \quad (4)$$

Бу ерда: S_1 ва S_0 — ҳисобот ва базис даврлардаги аҳолининг ўртача йиллик сони (киши).

Хизмат кўрсатиш соҳасида моддий неъмат ва кўрсатилган хизматлар умумий ҳажмини характерловчи ушбу кўрсаткич қуйидаги кўринишда бўлиши тавсия этилган:

$$I_{\text{н.н. хизмат}} = \frac{\sum q_1 P_0 + \sum y_1 P_0}{\sum q_0 P_0 + \sum y_0 P_0} \quad (5)$$

Бу ерда: $q_1 P_0$ ва $q_0 P_0$ — ҳисобот ва базис даврларда моддий неъматларнинг қиймати (таққослама нархда); $y_1 P_0$ ва $y_0 P_0$ — шу даврларда пуллик ва бепул кўрсатилган хизматлар қиймати (таққослама нархда);

Тадқиқотда ушбу кўрсаткичнинг аҳоли жон бошига ҳисоблаш ҳам тавсия этилган, яъни:

$$I_{\text{а.ж.б. хизмат}} = \frac{\sum q_1 P_0 + \sum y_1 P_0}{\sum S_1} : \frac{\sum q_0 P_0 + \sum y_0 P_0}{\sum S_0} \quad (6)$$

Тадқиқотда ХХБ тизими билан МХТни уйғунлаштириш мақсадида ва унинг самарадорлигини таъминлаш учун "ўтиш калити" усули ишлаб чиқилган. Ушбу усул ХХБ ва МХТ асосий кўрсаткичларининг ўзаро боғланишини ифодалайди ҳамда МХТда энг муҳим макроиктисодий кўрсаткичлардан бири-миллий даромад кўрсаткичи мисолида кўриб чиқилиб, илмий хулосалар чиқарилган.

Муаллиф фикрича, республикадаги миллий статистика хизмати халқаро статистика тамойилларига тўла жавоб бермаётганлиги сабабли ҳам ҳали кўпгина муҳим масалалар ўзининг ечимини топмаган. Бу ҳолат мамлакатдаги тузилмавий янгиланишга фаол таъсир кўрсата олмайди. Натижада, макро-мезо-микро даражалардаги муҳим ижтимоий-иктисодий кўрсаткичларни таҳлил қилиш юзаки амалга оширилиб келинмоқда. Ҳозирги шароитда халқаро талаблар асосида статистик маълумотларнинг ишончлилигини таъминлаш ва шу асосда статистикага бўлган ишончни оқлаш муҳим масала эканлигидан келиб чиқиб, илмий ишда бир қанча йўналишлар тадқиқ этилган. Булар:

биринчидан, маълумотларни ишончлилиги ва аниқлигини таъминлаш учун статистик услубиятни ва уни ҳисоблашни такомиллаштириш. Бу мамлакатни ривожланган мамлакатларнинг ижтимоий-иктисодий ва илмий-техникавий ривожланиш даражалари билан халқаро таққослаш ва объектив баҳолаш учун имконият яратади;

иккинчидан, МХТ тамойилларидан келиб чиқиб, бугун республика миллий статистикасида ошқораликни кенгайтириш, бунинг заминида барча ҳўжаликлар ва ижтимоий муассасалар, олий ўқув юртлари, илмий текшириш институтлари учун статистик маълумотлар очик бўлиши шартлиги асосланган;

учинчидан, статистика-мамлакат иқтисодиётидаги ўзгарувчанликни тўғри ифодалаши, жумладан, бозор иқтисодиётини эркинлаштириш шароитида иқтисодий ўсиш динамикасини аниқлашда сифат ўзгаришлари ва тузилмавий силжишлар, минтақалараро иқтисодий алоқалар ва бошқалардаги муҳим ўзгаришларни ҳаққоний баҳолашдан иборат.

Бугунги кунда ахборотлар сифатини ошириш муҳим масала ҳисобланиб, унга "Давлат Статистикаси тўғрисида"ги қонунда ҳам алоҳида эътибор қаратилган. Ушбу қонунда давлат статистикасининг 10та асосий тамойили: ишончлилик, ҳолислик, беғаразлик, долзарблик, қиёсийлик ва барқарорлик, қулайлик, очик-ойдинлик ва ошқоралик, статистика ҳисоботини йиғиш, қайта ишлаш ва умумлаштириш тартибига ҳар қандай аралашини истисно этувчи статистика ишларини ташкил этиш тизимини яратиш каби ҳолатлари зикр этилган²⁵. Лекин қонунда юқоридаги тамойилларнинг методологик моҳияти, ички мазмуни ва шакли тўғрисида аниқ тавсифлар ишлаб чиқилмаган.

Муаллиф фикрича, статистика ахборотларнинг аспектлари ҳамда қонунда ишлаб чиқилган тамойилларига маълум изоҳлашлар киритиш талаб этилади. Шу ҳолатни ҳисобга олиб, тадқиқотда статистик ахборотларни сифат аспектлари тавсифи тақлиф этилган (2-жадвал).

²⁵ Ўзбекистон Республикасини "Давлат Статистикаси тўғрисида" ги қонуни. 2002 йил 12 декабрь №441- II // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар тўплами, 2002, №24, 26-31 б.

**Таклиф қилинаётган статистик ахборотларни сифат аспекти
тавсифи**

Сифат аспекти	Сифат аспекти тавсифи
А	Б
Статистик фаолиятнинг тўлиқлиги	Статистик фаолиятнинг асосланиши: – илмий методологияга асосланганлиги; – БМТ статистика комиссияси тамойилларига (масалан, статистик фаолиятни объективлигига) асосланганлиги; – кузатувларни режалаштириш ва амалга оширишда этик нормаларга амал қилиш
Статистик кўрсаткичларни баҳолашнинг аниқлиги	Барча танловдаги ўртачалаштирилаётган кўрсаткичлар қийматлари билан ҳисобланаётган кўрсаткичлар қийматлари орасидаги тафовут аниқланади ва танловнинг тасодифий хатосига тавсиф берилади
Ҳисобланаётган кўрсаткичлар қийматининг ишончлиги	1. Статистик кузатиш натижаларини адекватлик даражасини акс эттириш. 2. Ҳисоб-китоб хатоликларининг асосий сабаблари қуйидагилар билан боғлиқ: – танлов мезони; – респондентларни жавоб бермаслик ҳолати; – тақдим этилаётган ахборотларнинг мавҳумлиги ва мураккаблиги; – ахборотларни статистик қайта ишлаш; – бош тўпلامни тўлиқ қамраб олинмаганлиги
Фойдаланувчилар томонидан статистик ахборотларнинг талаб қилиниши	1. Қанча миқдорда статистик ахборотларнинг эҳтиёж қўлами ва уларни статистик кузатиш мақсадига хизмат қилишнинг акс эттирилиши; 2. Фойдаланувчига статистик маълумотларнинг ишончлиги; 3. Меъёрий-ҳуқуқий базаларга статистик кузатишга қўйилган мақсад ва вазифаларнинг мос келиши
Тақдим этилаётган статистик ахборотларнинг ўзига ҳослиги	1. Ҳисобот даврининг аниқ бир вақтига (оралиқ даврга) ҳам фойдаланувчи учун қулай бўлган статистик маълумотларни чоп этиш; 2. Белгиланган аниқ вақт чегарасида (белгиланган санада) статистик ахборотларни тақдим этишнинг фойдаланувчи талабига мос келиши
Статистик ахборотларни очик-ойдинлиги	Ахборотларни расмий тарқатишга (эълон қилишга) тайёргарлик ҳолатининг қуйидаги омилларни ҳисобга олган ҳолда акс эттириш зарур: – қулай статистик шакллар. Ундаги маълумотлар фойдаланувчи учун очик бўлишлиги; – услубий қоидаларга мувофиқ тайёрланиши; – фойдаланувчиларнинг ахборотлар билан таъминланиши ва ўзларини қизиқтирган маълумотларнинг талабга монандлиги
Статистик ахборотларни интерпретация қилиш	1. Реал ижтимоий-иқтисодий воқеликни ифодаловчи объектив статистик маълумотларни фойдаланувчига қулайлик имкониятининг яратилиши. 2. Таҳлил учун статистик ахборотлар тайёрлашни соддалаштириш. 3. Чоп қилинган ишларда статистик атамалардан фойдаланишда, шу жумладан кузатилаётган тўпلامнинг белгилари, кўрсаткичлари ва чегарасини аниқлашда қатъийликни назарда тутиш
Статистик ахборотларнинг мос келишлиги	1. Ахборотларнинг ўзаро қиёсийлиги. 2. Хронологик кетма-кетликка эид бўлмаслиги. 3. Статистик кузатиш натижалари орасидаги мантикий ўзаро алоқадорлик ва ахборотларнинг тўлиқлидлик да а жаси

Манба: Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Давлат статистика қўмитаси ва унинг ҳудудий бўлимларида ижтимоий-иқтисодий ҳолатни ифодаловчи статистик маълумотларни йиғиш, қайта ишлаш

ва тарқатишда тақлиф қилинаётган сифат аспектиларини албатта инобатга олишлари керак. Чунки бу соҳадаги кузатувларга (айниқса, вилоят статистика бошқармалари, туман статистика бўлимлари) кўра, баъзи ҳолларда статистик маълумотларни респондентлардан олиш, йиғиш, қайта ишлаш ва юқори ташкилотларга узатишда ҳуқуқий меъёрий тавсияларга амал қилинмаётганлиги, қонундан четга чиқиш ҳоллари юз бераётганлиги маълум бўлмоқда.

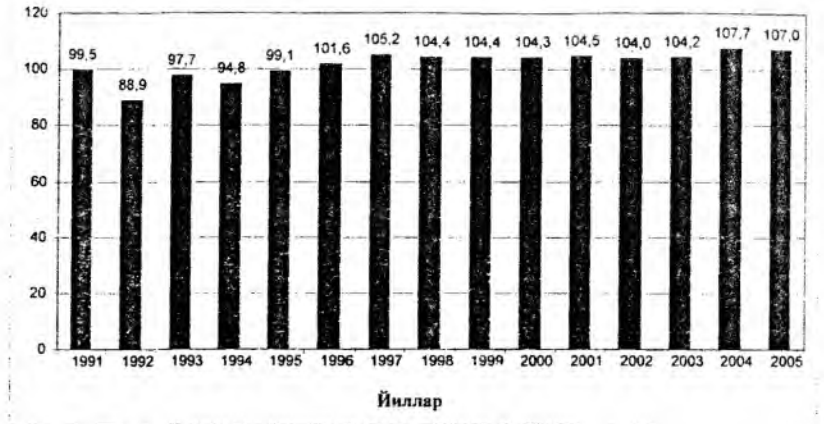
Муаллиф тадқиқотни амалга ошириш жараёнида бугунги статистика соҳасидаги ислохотларни янада чуқурлаштириш, миллий статистикани халқаро статистиканинг тамойилларига уйғунлаштириш мақсадида статистика вазибалари ва истиқболларини ўзида мужассамлаштирган анкета сўровномасини ишлаб чиқиб, вилоят Статистика бошқармалари бошлиқлари, туман статистика бўлими бошлиқлари ва мутахассислари иштирокида кенг доирада тадқиқ этган. Анкета асосида, халқаро андозалардан келиб чиқиб миллий статистика ишини янада яхшилаш, такомиллаштириш юзасидан Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар статистика бошқармалари раҳбарлари ҳамда ходимларнинг жавоблари ўрганилди. Жавоблардан кўринадики, уларда маҳаллий статистика ишини жаҳон андозаларига уйғунлаштириш бўйича муайян ишлар амалга оширилаётганлиги, жумладан статистик ҳисоботларни топшириш ойлиқдан чоракликка, чоракликдан йилликка ўтказилганлиги, ишлаб чиқариш усулида ҳудудий ялпи ички маҳсулотни ҳисобланаётганлиги, статистик ҳисоботларни муддатларига ўзгартиришлар киритилаётганлиги, ўз мавқеини бозор шароитида тугатган ҳисоботларни бекор қилинаётганлиги ижобий ҳол сифатида эътироф этилган.

БМТ Статистика комиссияси аъзо бўлган мамлакатларга иқтисодий ва ижтимоий ҳолатни таҳлил қилиш мақсадида макроиқтисодий кўрсаткичларни кенг доирада ўрганиб чиқиш талабларини кўяди. Шу ҳолатларни ҳисобга олиб, тадқиқотда миллий ҳисоблар тизими қоидалари асосида Ўзбекистон Республикасининг 1991–2005 йиллардаги макроиқтисодий кўрсаткичларининг ривожланиш ҳолати, унга таъсир кўрсатувчи асосий омиллар ва йўналишлар илмий тадқиқ этилган.

Ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) кўрсаткичи халқаро ва миллий иқтисодий амалиётда иқтисодий фаолиятнинг якуний натижаларини ифодаловчи макроиқтисодий кўрсаткичлардан бири бўлиб хизмат қилади. ЯИМ да ўзаро боғланган ва бир –бирини тақозо этадиган товарлар ва хизматлар, даромадлар оқими такрор ишлаб чиқариш жараёнида босқичма-босқич ифодалаб берилади.

Ўзбекистонда ҳам иқтисодий фаолиятни акс эттириш мақсадида 1992 йилдан бошлаб, ялпи ички маҳсулот кўрсаткичи ҳисобланиб келинмоқда (2-расм).

Маълумотлардан кўринадики, 1996 йилдан бошлаб, миллий иқтисодиёт соҳалари бўйича сезиларли ижобий ўзгаришлар юз берди. Яъни, 1996 йилда 1995 йилга нисбатан реал ЯИМ ҳажми 101,6 %ни ташкил қилди. Олиб борилган таҳлиллар шунини кўрсатадики, бугунги кунда ЯИМнинг қўшимча ўсишини 50 % и саноат, кишлққ хўжалиги ва қурилиш тармоқлари ҳиссасига тўғри келмоқда. Мамлакатда иқтисодиётнинг барча тармоқларидаги ривожланиш сабабли 2005 йилда ЯИМнинг йиллик иқтисодий ўсиши 7,0 %га етди.

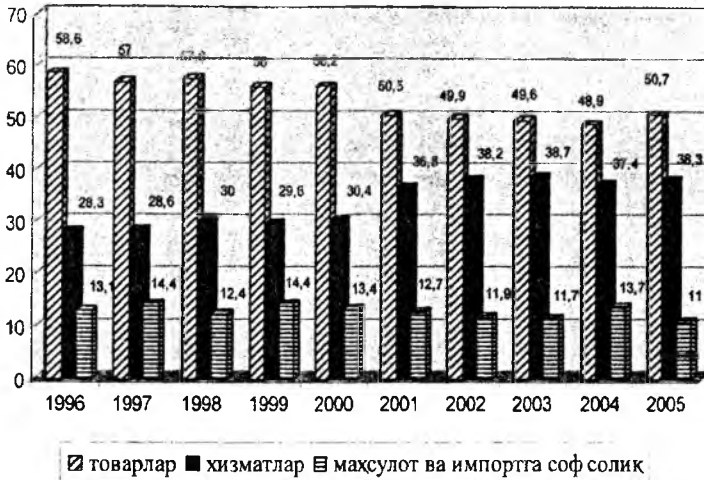
2-расм. Ўзбекистон Республикасида ЯИМ ўсиш суратларининг ўзгариши (1991-2005 йй. базис йилга нисбатан %)²⁶

2005 йил ЯИМ нинг давомий узлуксиз ўсишининг ўнинчи йили бўлиб қайд қилинди. Бунга асосан ялпи ички маҳсулотда саноат (металлургия, кимё ва нефть кимёси саноати, машинасозлик ва металлни қайта ишлаш, озик-овқат саноати), хизмат (савдо, маиший хизмат) кўрсатишининг улушининг жадал суратлар билан ортиб бориши, ҳукуматнинг мақсадли пул-кредит сиёсатини ўтказиш ҳисобига пулнинг қадрсизланишининг пасайиши, иқтисодиётга хорижий сармоя жалб этиш муҳитининг яхшиланиши, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очилиши, ишлаб чиқариш қувватларининг тез суратлар билан янгиланиши, замонавий технологияларнинг жорий этилиши, саноат экспорт базасининг кенгайиши ҳисобига эришилмоқда.

Тадқиқотда ЯИМнинг ҳаракат босқичлари: ишлаб чиқариш категорияси (иқтисодий бирликлар томонидан ишлаб чиқарилган жами якуний товар ва хизматлар); тақсимлаш категорияси (омилли ва омилли бўлмаган даромадларни жамланиши); фойдаланиш категориясини ўрганиш (якуний истеъмол учун қилинадиган харажатлар ва ялпи жамғариш) услубий-жиҳатдан кенг илмий таҳлил қилинган.

Жумладан: а) *ЯИМ ишлаб чиқариш усулида* алоҳида иқтисодиёт тармоқлари ва секторларидаги ялпи қўшилган қийматларнинг умумий йиғиндиси сифатида аниқланади. Иқтисодиёт тармоқлари ва секторларидаги ялпи қўшилган қиймат – ялпи ишлаб чиқарилган товар ва хизматлар билан оралик истеъмол орасидаги фарқ сифатида юзага чиқади.

²⁶ Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Қўмитаси маълумотлари асосида ишлаб чиқилган.

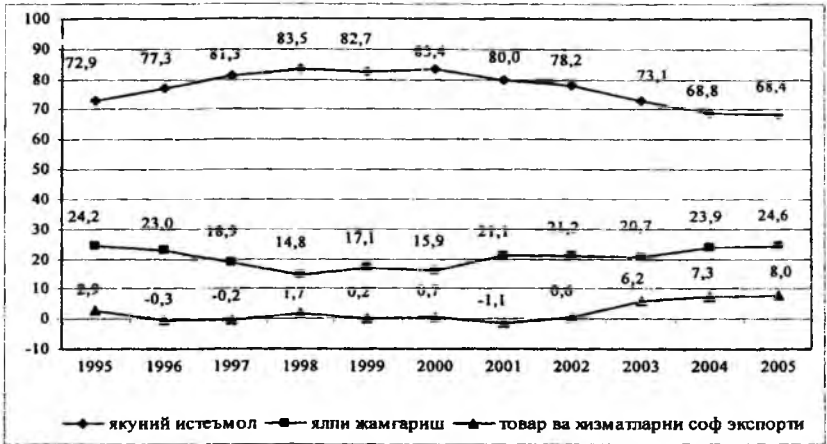
3-расм. Ўзбекистон Республикасида ЯИМ ишлаб чиқариш таркибий тузилиши динамикаси (%)²⁷

3-расм маълумотларига кўра, 1996–2005 йиллар мобайнида хизмат кўрсатиш соҳаларининг ЯИМ даги улуши 28,3 %дан 38,3%га кўтарилди. Ушбу ўсиш молиявий операцияларнинг кенгайиши, савдонинг фаоллашуви, транспорт ва алоқа хизматининг кенгайиши ва бошқа турли хил хизматларнинг кўпайиши билан тавсифланади. Маҳсулотлар ишлаб чиқаришнинг ЯИМдаги салмоғи 7,9 %дан ортди, яъни у 1996 йилда 58,6 %ни ташкил этган бўлса, 2005 йилга келиб, 50,7%гача пасайди. Бундай пасайишга хизматлар соҳасининг кенгайиши сабаб бўлди. Саноат ишлаб чиқаришининг улуши 2005 йилда 20,7%га тенг бўлиб, 1996 йилдаги даражага нисбатан 6,6 %га ортган. Агар қишлоқ хўжалиги тармоғининг ЯИМдаги салмоғи 1996 йилда 28,1 % бўлган бўлса, бу кўрсаткич 2005 йилда 24,1 %ни ташкил қилди. Ушбу статистик маълумотлар, хусусан хизмат кўрсатиш соҳаси улуши ўсиб бориши ЯИМ таҳлилида МХТ тамойилларидан фойдаланишнинг аҳамиятлигини ҳам кўрсатади.

б) *ЯИМни тақсимлаш усулида* муҳим компонентлар – иш ҳақи ва бошқа кўринишдаги меҳнат ҳақлари, ижтимоий сўғуртага ажратмалар, фойда ва иқтисодий бирликларнинг бошқа кўринишдаги даромадлари, ишлаб чиқаришга соф солиқлар ҳисобланади.

в) *ЯИМни якуний истеъмол усулида* уй хўжаликлари, давлат муассасалари ва уй хўжалигига хизмат қилувчи нотижорат (ижтимоий) ташкилотларнинг товар ва хизматларга бўлган якуний истеъмол харажатлари йиғиндисини, ялпи жамғаришни ҳамда товар ва хизматларнинг соф экспортини ифодалайди.

²⁷ Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Қўмитаси маълумотлари асосида ишлаб чиқилган

4-расм. Ўзбекистон Республикаси ялли ички маҳсулотни якуний истеъмол усулидаги тузилмаси (жамга нисбатан %да)²⁸

4-расм маълумотларининг мазмунига кўра 1995–2005 йиллар оралигида якуний истеъмол (жумладан уй хўжалиги истеъмоли) улуши пасайиб бориш хусусиятига эга бўлган. Масалан, 1995 йилда якуний истеъмол улуши 72,9%ни ташкил этган бўлса, 2005 йилга келиб, 68,4%га тенг бўлди. Давлат бошқарув органларининг ва хусусий ноtijорат ташкилотларининг харажатлари камайганлиги сабабли ялли жамғариш улуши 24,2%дан 24,6%га ортди. Бу даврда асосий жамғармаларнинг ЯИМ даги улуши 0,4%га ўсди. ЯИМ улушида товар ва хизматлар соф экспортини 2003 йилдан буён сезиларли олиб бораётганлигини эътироф этиш мумкин. Соф экспорт салмоғининг ошиб бориши асосан экспорт таркибини сифат жиҳатдан ўзгариши, яъни тайёр маҳсулотнинг улуши хом ашёга нисбатан тобора кўпайиб бориши, жаҳон бозоридаги қулай конъюнктура ва маҳаллий маҳсулотлар рақобатбардошлигининг ошиши натижасида экспорт ҳажмининг 10-12%га кўтарилиши ҳамда ташқи савдо айланмасининг ижобий сальдосига эришилиши ҳисобига юз берган. Бу ҳолат республика иқтисодиётида амалга оширилаётган тузилмавий таркибий ўзгаришларнинг натижаси ҳисобланади.

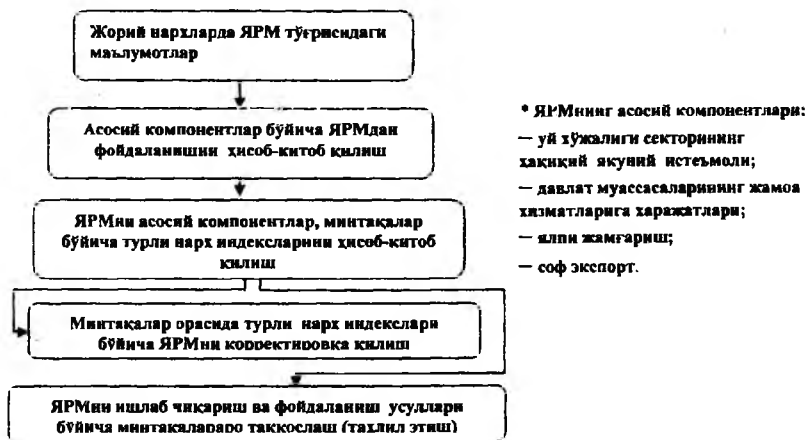
Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, ЯИМни ишлаб чиқариш ва якуний истеъмол усулларида мустақил баҳолаб тақдослаганда, улар орасида сезиларли фарқ мавжуд. Бунинг асосий сабаблари: уй хўжалиги сектори тармоқларида қўшилган қийматни ҳисобга олиш услубиятини тўлиқ ишлаб чиқилмаганлиги; мавжуд маълумотларнинг манбалари, таснифлаш ва концепциясининг турли-туманлиги ва ҳ.к. Бугунги кунда Давлат Статистика қўмитасида ЯИМни ҳисоблашнинг фақат ишлаб чиқариш ва якуний истеъмол усулларида кўпроқ эътибор қаратилмоқда. Шу ҳолатни ҳисобга олиб, тадқиқотда ЯИМнинг 2-усулини, яъни тақсимлаш усули кўрсаткичларини

²⁸ Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Қўмитаси маълумотлари асосида ишлаб чиқилган

маҳаллий статистик ахборот базасини такомиллаштириш бўйича аниқ тавсия ва таклифлар ишлаб чиқилган.

Тадқиқотда ялпи ва соф ички маҳсулотлар ҳамда ялпи ва соф миллий даромад кўрсаткичлари ўртасидаги боғланишларни тенгламалар билан ифодалаш тавсия этилган.

Муаллиф кузатувларига кўра, миллий ҳисоблар тизимини ишлаб чиқишга қаратилган давлат дастуридаги асосий камчилик фақат макроиктисодий даражаларда олиб борилишига эътибор қаратилганлигидадир. Шу ҳолатни ҳисобга олиб, тадқиқотда ишлаб чиқилган давлат дастури объектига кўшимча равишда регионал даражаларда ҳисобланадиган макро-микроиктисодий кўрсаткичларни миллий ҳисоблар тизими асосида ҳисоблаш услуби таклиф этилган. Чунки регионал даражаларда ижтимоий-иктисодий ҳолат тўғрисидаги статистик маълумотларни олиш миллий иқтисодий (макроиктисодий даражада)га нисбатан қулайроқ амалга оширилади. Шунингдек, тадқиқотда ялпи регионал маҳсулот (ЯРМ)ни ҳисоблашда таққослама нархлардан фойдаланиш мақсадли эканлиги асослаб берилган (5-расм).

5-расм. Ялпи регионал маҳсулотни таққослашнинг методологик чизмаси

Манба: Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Тадқиқотда Ўзбекистонда маҳаллий миллий ҳисоблар тизимини ишлаб чиқиш бўйича мавжуд ахборот базасидан фойдаланган ҳолда 1991-2005 йиллар учун республика иқтисодиёти миқёсида ишлаб чиқариш, даромадларни ҳосил бўлиши, тақсимланиши, фойдаланилиши ва сармоя билан операциялар сўғатлари таҳлил қилинган ҳамда баҳоланган. Бунинг асосида: статистик қонуният ва иқтисодий ўсиш йўналишларини очиб бериш; ялпи ички маҳсулот тузилмаси ва таркибини аниқлаш; иқтисодий секторлари ва алоҳида тармоқларнинг ривожланиш мутаносиблиги даражаси ва ўзаро

боғланишларини ўрганиш; истеъмоладан билан жамғариш, жамғариш билан инвестиция орасида макропропорцияларни кўрсатиш; умумлашган ички талаб ва тақлифнинг ўзгариш динамикасини аниқлаш; ялпи ишлаб чиқариш, оралиқ истеъмоладан ва қўшилган қиймат кўрсаткичлари динамикасини ўрганиш ва х.к. туради. МХТ асосида ҳисобларни текшириш натижалари давлат бошқарув органлари томонидан иқтисодий сиёсатни ишлаб чиқиш масалалари бўйича муқобил қарорлар қабул қилишда, макроиқтисодий ҳолат ва иқтисодий конъюктураларни баҳолашда, қисқа ва узок муддатли эконометрик моделлар башоратларини ишлаб чиқишда фойдаланилади.

Шу ҳолатлардан келиб чиқиб, тадқиқотда миллий ҳисобларни комплекс таҳлил қилиш йўллари асосланган. Хусусан, институционал сектор ва тармоқлар орасидаги: тузилмавий номуносивликлар; ривожланишдаги номуносивлик; даромадларнинг ҳосил бўлиши ва фойдаланишдаги номуносивликлар.

Муаллиф фикрича, маҳаллий МХТнинг ҳисобларини таҳлили мамлакат, унинг минтақалари, тармоқ ва секторларини, ижтимоий-иқтисодий жараёнлари натижаларини аниқ акс эттириши керак. Шу ҳолатлардан келиб чиқиб, тадқиқотда МХТ таҳлиlining умумиқтисодий ва алоҳида ҳисоблари тизимини яхлитлаштириш, унинг асосий йўналишларини қайта ишлашнинг зарурлиги ҳисобга олиниб, таҳлилнинг асосий йўналишлари белгилаб берилган. Яъни: алоҳида ҳисоблар кўрсаткичлар тизимини унинг мазмуни билан боғланган ҳолда таҳлили; миллий ҳисоблар тизимини акс эттирувчи алоҳида иқтисодий жараёнларни характерлаш (маҳсулот ва хизматларни ишлаб чиқариш, даромадларнинг ҳосил бўлиши, бирламчи тақсимланиши, қайта тақсимланиши, фойдаланиш, жамғариш ва экспорт); Ўзбекистон Республикаси МХТдаги кўрсаткичларни МДХ кўрсаткичлари, шунингдек халқаро иқтисодиётнинг ривожланишида Ўзбекистоннинг тутган ўрнини баҳолаш мақсадида ривожланган мамлакатлар кўрсаткичлари билан таққослаш; Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида алоҳида институционал секторларнинг тутган ўрнини таҳлил қилиш; товар ва хизматларни ишлаб чиқарувчи алоҳида тармоқларнинг ривожланиш даражасини баҳолаш, иқтисодиётнинг тармоқ тузилмасидаги ўзгаришларни таҳлил қилиш.

МХТ таҳлилинини умумиқтисодий ва алоҳида ҳисоблари тизимини ягоналаштириш унинг асосий йўналишларини қайта ишлашнинг зарурлигини келтириб чиқаради. Тадқиқотда МХТ таҳлилининг мақсад ва вазифалари билан боғланган ҳолда унинг турли йўналишлари аниқланиб, улардан умумлашган аниқ масалаларни ечишда фойдаланиш йўллари асослаб берилган. Жумладан: ЯИМнинг шаклланиши ва иқтисодий тармоқ ҳамда секторларда ялпи қўшилган қийматнинг шаклланиши жараёнини таҳлил қилиш; иқтисодиётнинг тармоқ ва сектор бўлинмаларида иқтисодий фаолият натижалари ва муҳим мувозанатини характерлаш; иқтисодиётдаги даромадларнинг ҳосил бўлиш жараёнларини текшириш. Жумладан: фойда, тадбиркорлик (аралаш даромад), мулкдан олинган даромад, меҳнат бўйича даромадлар тузилмаси ва динамикасини очиқ бериш; иқтисодий тармоқ ва секторларда якуний даромадларнинг шаклланиши ва улардан фойдаланишни текшириш; иқтисодиётдаги якуний истеъмолни уй

хўжалиги, давлат муассасалари ва уй хўжалигига хизмат кўрсатувчи нотижорат ташкилотларнинг истеъмолига ажратган ҳолда таҳлил қилиш; капитал қуйилмаларни молиялаштиришнинг энг муҳим манбаси сифатида ялпи ва соф жамғаришнинг шаклланишини текшириш; халқаро, тармоқлараро ва минтақалараро иктисодий алоқаларни таҳлил қилиш; макроиктисодий ўсишга таъсир килувчи омилларни очиб бериш ва экстенсив ҳамда интенсив омилларнинг таъсир даражаларини кўрсатиш.

Тадқиқотда республикада миллий ҳисоблар тизими қоидалари асосида статистик ахборотлар базасини такомиллаштириш масалаларига алоҳида эътибор берилган. Чунки, Ўзбекистонда энг аввало, миллий ҳисоблар тизимига ўтишдаги - асосий муаммо-ахборот базасини етарли даражада шаклланмаганлиги, уларнинг халқаро андозаларга жавоб бермаслигидир. Шунинг учун тадқиқотда миллий ҳисоблар тизимининг тамойилларидан келиб чиқиб, ҳар бир тармоқ бўйича статистик ҳисоботларни ислоҳ қилиш масалаларига, айниқса, уларни халқаро қоидалар асосида ишлаб чиқиш, қайта ишлаш, тоншириш мuddатларини ўзгартириш бўйича бир қатор аниқ таклифлар ишлаб чиқилган. Республикада маҳаллий шароитларга уйғунлаштирилган миллий ҳисоблар тизимининг асосий счётлари таҳлил қилиниб, ахборот тизимидаги камчиликлар аниқланиб, уларни бартараф этиш бўйича илмий-амалий таклифлар берилган. Хусусан:

а) Миллий ҳисоблар тизимининг “даромадларни ҳосил бўлиш” ва “даромадларни тақсимланиш счёти”да “ишловчиларни меҳнат ҳақи” кўрсаткичи мавжуд бўлиб, унинг маълумотлар манбаи сифатида, 1-Т “Меҳнат ҳисобот” шакли хизмат қилади. Лекин бу ҳисобот шакли МХТ талабларига жавоб бера олмайди. Чунки МХТда ишловчиларнинг меҳнат ҳақи икки гуруҳга ажратилган, яъни ишловчиларнинг ҳақиқий меҳнат ҳақи ҳамда ёлловчиларнинг ижтимоий суғуртага ажратмалари. Республикада 1-Т статистик ҳисобот шаклида умумий меҳнат ҳақи назарда тутилган. Муаллиф бу ҳисоботни қайта ишлаб чиқишда қуйидаги кўрсаткичларни ҳисобга олишни тавсия қилган: иш берувчиларнинг ижтимоий суғуртага ажратмалари; мулк ва трансфертдан даромад олувчилар; тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчиларни меҳнат ҳақи ва ҳоказолар.

б) “Сармоа билан операциялар” счётида моддий айланма воситалар захиралари ўзгаришининг умумий миқдори акс эттирилади. Республикада МХТнинг бу счётини тузаётганда ахборотлар манбаи сифатида, 1-фин “молия ҳисоботи” шакли хизмат қилиб, муаллиф мазкур шаклнинг “моддий айланма воситалар захиралари ўзгариши” бўлимида қуйидаги моддалар кўрсатилишини тавсия этган: ишлаб чиқариш захираларининг ўзгариши (ишлаб чиқарувчилар хўжаликларидан кишлоқ хўжалиги маҳсулотлари захираларини ҳисобга олмаган ҳолда); тугалланмаган ишлаб чиқаришнинг ўзгариши; тайёр маҳсулотларни ўзгариши (ишлаб чиқарувчилар хўжаликларидан кишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ҳисобга олмаганда); товарларнинг ўзгариши (амалдаги ҳисобот шаклида мавжуд эмас); кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш захираларининг ўзгариши (ўстириш ва боқувдаги чорва молларини ҳисобга олган ҳолда-амалдаги ҳисобот шаклида мавжуд эмас); йўлдаги (жўнатишган)

товарларнинг ўзгариши (амалдаги ҳисобот шаклида мавжуд эмас); ўрмончилик маҳсулотларининг ўзгариши (амалдаги ҳисобот шаклида мавжуд эмас); давлат моддий резервларининг ўзгариши (амалдаги ҳисобот шаклида мавжуд эмас) ва х.к.лар.

Тадқиқотда таклиф қилинаётган статистик ахборотлар ҳажмини аниқлаш услуби ҳисобот шакллари (тармоқ ва тармоқлараро) ҳажмининг сифатини ошириш имкониятини кенгайтиради Маълумки, йиллик статистик ахборот ҳажмларини ҳисоблаш миқдорий кўрсаткичлар орқали аниқланади. Йиллик ҳисоблашларда миқдорий кўрсаткичлар ҳар бир ҳисобот шакли бўйича аниқланади, сўнг улар турли даражаларда корхоналар тўплами ва мулк шакллари бўйича ахборотлар ҳажмини ҳисоблаш учун фойдаланилади.

Статистик ахборотларнинг умумий ҳажмини таклиф қилинаётган ҳисоблаш услубияти асосида ҳисоботларни қайта кўриб чиқиш ва уларнинг ҳажмларини қисқартириш натижалари аниқланади. Илмий кузатиш натижаларидан кўринадики, статистик ҳисоботларни қайта кўриб чиқишда асосий эътиборни қуйидагиларга қараатиш лозим: бозор иқтисодиётини чуқурлаштириш шароитида ўзининг қийматини йўқотган шакл ва кўрсаткичларни бекор қилиш; ялпи ҳисоботдан танланма текширишга ўтиш; тақдим этилаётган даврий ҳисоботларни қисқартириш.

Тадқиқотда иқтисодий ва ижтимоий соҳани ўз ичига қамраб олган, миллий ҳисоблар тизимининг асосий уй хўжалиги сектори кенг доирада илмий тадқиқ этилган.

Оила бюджетини атрофлича ўрганиш бозор иқтисодиётини эркинлаштириш даврида ҳам долзарб саналмоқда. Ҳозирги шароитда аҳолини турли ижтимоий гуруҳлари (фермерлар, мулк ва тадбиркорликдан даромад олувчилар, тадбиркорлар) вужудга келиб, аҳоли даромадлари ва харажатлари тузилмаларида муайян ўзгаришлар юз бермоқда. Давлат Статистика қўмитасининг уй хўжалиklarини танланма усулда ўрганиш учун вилоят статистика ходими учун туманларга бориб, уй хўжалиklarини ўрганиб чиқишда мураккаблик келиб чиқмоқда. Хусусан, энг аввало вилоят марказидан чекка туманларга бориб келиш қийин бўлганлиги учун бир маротабагина бориб, яхши ўрганиб чиқилмаган анкета сўровномалари топширилмоқда; ёхуд молиявий салоҳиятли оилалар анкеталарни тўлдиришга қатъий қаршилиқ кўрсатишмоқда. Шу ҳолатларни ҳисобга олиб, тадқиқотда уй хўжалиги бюджетини чуқурлашган ҳолатда текширишни ташкил этишнинг қуйидаги услуби таклиф этилган: танлаб олинаётган оилалар миқдорини кўпайтириш ҳамда қанча ва қайси оилаларни танлаб олиш давлат статистика қўмитаси ваколатидан вилоят ва шаҳар статистика бошқармалари ваколатига ўтказилиши зарур. Фақат Давлат Статистика қўмитаси уларнинг умумий назоратини олиб бориши керак; туман статистика бўлимининг бир ходими айнан шу масалаларни ўрганиш билан шуғулланишлари керак; бир ойлик танланма кузатиш маълумотларини етарли даражада уй хўжалиklarнинг фаолиятини ёритиб бераётгани учун уларни йиллик кузатишларга ўтказиш керак; кузатиш ўтказилаётган уй хўжалиklarини етарли равишда маблаг билан таъминлаб туриш керак; шаҳар ва қишлоқ фуқоролар йиғинлари учун хўжалик дафтари

юретишни йўлга қўйиш керак; уй хўжаликларини танлаб олишда тасодифий, механик, типик, серияли, комбинацион каби статистик танлаш усулларидан кенг фойдаланиш зарур.

Тадқиқотда макроиқтисодий кўрсаткичларни такомиллаштириш ҳамда уларда якка тартибдаги тадбиркорлик (ЯТТ) ҳиссасини кўрсатиш мақсадида 1-ЯТТ статистик ҳисобот шакли таклиф этилган. Бундан ташқари, якка тартибдаги тадбиркорлик фаолияти учун анкета саволлари мажмуаси ишлаб чиқилиб, Фарғона вилояти статистика бошқармаси фаолиятида тажрибадан ўтказилиб, ижобий натижалар олинган. Анкета саволлари 3 блокдан иборат қилиб тузилган: 1-блок – умумижтимоий саволлар; 2-блок – хўжаликнинг иқтисодий ҳолатини ифодаловчи саволлар; 3-блок – хўжаликнинг келгуси ҳолатини белгиловчи саволлар. Анкета саволларига жавобларни ўрганиш натижасида, шу нарса қайд қилиндик, тадбиркорларнинг асосий муаммолари шахсий молиявий маблағларнинг етишмаслиги (59,2%), бозорда рақобатнинг кучлилиги (45,9%) солиқ тўловининг юқори даражадалиги (45,1%), назорат органларининг тез-тез аралашуви (21,8%), тўловга қобилиятли талабнинг йўқлиги (56,0%), транспорт харажатларининг юқорилиги (23,5%) кабилардан иборат экан.

Маълумки, БМТнинг МХТ–93 тавсияларида хуфёна иқтисодиётни ўрганишга алоҳида эътибор берилди. Тадқиқотда эса, хуфёна иқтисодиётнинг ривожланишига олиб келувчи омиллар аниқланиб, улар уч гуруҳга: иқтисодий, ижтимоий, ҳуқуқий омилларга ажратилган ҳолда ўрганилган.

"Хуфёна иқтисодиёт" ишлаб чиқариш ҳажмини баҳолашда Италия статистика хизмати эътиборга лойиқ тажриба тўплаган. Бугун дунёга машҳур бўлган "италиянча" баҳолаш-ҳисоблаш усули ушбу тажрибани умумлаштириш мақсудлидир. Тадқиқотда хорижий давлатларнинг хуфёна иқтисодиётнинг ҳажмини ҳисобга олиш усуллари (макро, микро, эгри, тўғри, товар оқимлари, яширин ўзгарувчилар, аралаш усул кабилар) кенг ўрганилиб, илмий хулосалар чиқарилган.

Ўзбекистон сингари МДХ давлатлари ҳам XX асрнинг 90 йилларидан кейин бу масалани илмий тадқиқ этишга киришдилар. Тадқиқотда МДХ давлатларида бу соҳада олиб борилаётган ишлар ҳам таҳлил қилиб берилган. Бу фаолиятнинг аксарият қисми қуйидаги тармоқларда кузатилаётганлиги баҳоланган: савдо (озик-овқат ва кийим-кечак бозорида якка ҳолдаги савдо фаолияти); транспорт (шахсий автомобилларда одам ташиш); қурилиш (буюртмага уй-жойларни қуриш, таъмирлаш); саноат (уй хўжалигида озиқ-овқатлар, спиртли ичимликлар, кийим-кечаклар, пойафзал, мебель, автомобил ва маиший хизмат кўрсатиш); соғлиқни сақлаш (хусусий шифокор хизматлари, уларнинг даволаш муассасаларидаги қўшимча иш ҳақи); фан (хусусий репититорлик, тарбиячилик, энагалик); қишлоқ хўжалиги (аҳолининг деҳқон хўжаликларнда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ва ишлаб чиқариш).

Тадқиқотда уй хўжалиги бюджетини чуқурлашган ҳолатда ўрганиш, регионал даражаларда ЯИМнинг ишлаб чиқариш ва яқуний истеъмол усулларидаги натижаларини ўзаро таққослаш орқали хуфёна иқтисодиётнинг ҳажмини аниқлаш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилган.

Тадқиқотда миллий ҳисоблар тизими кўрсаткичлари асосида МДҲ ва Ўзбекистон Республикасининг кўрсаткичлари ҳалқаро таққосланган ва илмий хулосалар чиқарилган.

Таҳлил натижалари кўрсатадики, МХТ қондалари асосида барча МДҲ давлатларидаги макроиктисодий кўрсаткичларни ҳисоблаш иктисодий вазиятни ўзаро таққослаш доирасини кенгайтиради. Масалан, 2001-2005 йиллар давомида МДҲ мамлакатларида ЯИМ физик ҳажм индексларининг ўтган йилга нисбатан сезиларли ўзгаришлари кузатишган. Ўзбекистонда ЯИМни ўсиш суратлари ўзгармас нархларда МДҲ давлатлари (Озарбайжон, Тожикистон, Қирғизистон, Молдова)га нисбатан юқори даражада эканлиги маълум бўлиб, унга асосан 2000 йилдан бошлаб, иктисодиётни эркинлаштириш ва иктисодий ислохотларни чуқурлаштиришга, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, базавий тармоқ ва секторларни жадал ривожлантиришга давлат сиёсати даражасида алоҳида эътибор қаратилаётганлиги ҳисобига эришилмоқда.

Миллий иктисодиётни эркинлаштириш шароитида статистик моделлаштириш нафақат ташкилий-техник томондан, балки уларнинг илмий-услубий жиҳатлари бўйича ҳам мураккаб ҳисобланади. Кўпинча макроиктисодий моделда омил белги сифатида капитал ва меҳнат харажатлари натижавий белги сифатида маҳсулот қийматидан фойдаланилади. Бошқа илмий тадқиқотлардан фарқли равишда мазкур тадқиқотда Ўзбекистон Республикасининг 1996–2005 йиллардаги ЯИМ, соф ички маҳсулот, ялпи қўшилган қиймати, капитал қуйилмалар ва капитал сифими маълумотлари асосида омилли индекс таҳлили асосида статистик моделлар тузилган. Олиб борилган илмий кузатишлар асосида Ўзбекистон иктисодиётининг уйғунлаштирилган жамлама-ҳужалик статистик модели: айнан иктисодий тизим даражаси, тузилмаси ва ўзгаришларини акс эттириши; ҳалқаро андозаларга асосланиши ҳамда ҳалқаро таққослашни олиб бориш имконияти жаҳон иктисодий-статистик амалиётига мувофиқ бўлишлиги; Ўзбекистон иктисодиётининг бозор моделига ўтиш динамикасини акс эттириши зарурлиги асослаб берилган.

МХТга бағишланган кўплаб иктисодий адабиётлар таҳлил қилиб кўрилганда, харажатларнинг кўпроқ тармоқ миқёсида таснифланишини башорат қилиш амалга оширилганлигининг гувоҳи бўлинади. Тадқиқотда харажат кўрсаткичларини башоратлашнинг институционал секторлар бўйича амалга ошириш йўллари асослаб берилган.

j -секторнинг маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми ва алоҳида институционал секторларнинг маҳсулотлари, нархларнинг ўзгариши куйидаги кўринишга эга бўлиши тавсия этилган:

$$\sum x_{ij}^1 = \sum x_{ij}^0 \cdot J_{pi} \cdot J_{qj} = PPP^1, \quad (7)$$

Бу ерда: x_{ij}^0, x_{ij}^1 – базис ва ҳисобот даврига мос равишда i - секторнинг j -секторга маҳсулот етказиб беришидан кутилаётган қиймат;

J_{pi} – ўрганилаётган даврда i - секторнинг маҳсулотларга бўлган ўртача нархи индекси, яъни

$$J_{pi} = \frac{\sum q_i P_i}{\sum q_i P_0} \quad (8)$$

J_{pi} – ўрганилаётган даврда j -секторнинг маҳсулот ишлаб чиқаришининг жисмоний ҳажми индекси

$$J_{qi} = \frac{\sum q_i P_0}{\sum q_i P_0} \quad (9)$$

III_j^1 – ҳисобот даврида i секторнинг $ij=I, I$ оралик истеъмоли

$$\left(\sum_{i=1}^l X_{ij} = III_j^1 \right) \quad (10)$$

l – секторлар сони X_{ij}^1 – кутилаётган микдорни аниқлаш учун таҳлил қилинаётган даврда маҳсулотларнинг жисмоний ҳажми ва нарх индексларидан фойдаланиш зарур. Ушбу индексларнинг қийматлари иккита вектор кўринишидаги кўрсаткичларини ҳосил қилади:

$$J_p = (J_{p1}, J_{p2}, \dots, J_{pl}) \quad (11)$$

$$J_q = (J_{q1}, J_{q2}, \dots, J_{ql}) \quad (12)$$

Шундай қилиб, j - сектор оралик истеъмолининг янги (кутилаётган) микдорини олиш мумкин.

Тадқиқотда МХТ кўрсаткичларининг ўзаро алоқалари ва боғлиқлигини тадқиқ қилиш учун вариация ва ковариация қоидаларидан кенг фойдаланилган. Жумладан, ЯИМ (X) билан аҳолининг якуний истеъмоли харажатлари (Y) орасидаги боғлиқликни ўрганишда, ковариация ва регрессия коэффицентини ва регрессия тенгламасидан фойдаланиш тақлиф этилди. Жумладан, тадқиқотларга кўра Ўзбекистон аҳолисининг жон бошига тўғри келган ЯИМ ва бир уй хўжалигининг якуний истеъмоли харажатлари орасидаги боғлиқлигининг таҳлилидан келиб чиқилди, у қуйидаги тенглама билан ифодаланди:

$$Y_x = b_1 + b_2 X \quad (13)$$

Бу ерда: Y_x – аҳоли жон бошига тўғри келган ЯИМ.

x – уй хўжалигига тўғри келган якуний истеъмоли харажатлари.

b_1 ва b_2 – регрессия тенгламаси параметрлари.

Юқоридаги формуладан келиб чиқиб, қуйидаги натижалар олинган:

$$Y_x = 14,2 + 0,62 x \quad (14)$$

Ҳисоб-киتاب бўйича $b_2=0,62$ га тенг. Демак, ҳар бир уй хўжалиги азбоси томонидан якуний истеъмоли харажатларининг бир сўмга ошиши, аҳоли жон бошига ялпи ички маҳсулотнинг 0,62 сўмга ошишига олиб келади.

Ҳар бир уй хўжалиги азбосининг якуний истеъмоли даражасининг 81,4 % вариацияси аҳоли жон бошига тўғри келган ЯИМ вариациясига боғлиқ. Корреляция коэффицентининг қиймати аҳоли жон бошига ЯИМ ва уй хўжалигининг бир азбосига тўғри келган якуний истеъмоли харажатлари орасида тўғри ва яқин ($r=0.814$) боғлиқлиқни маъжудлигидан далолат беради.

Демак, миллий иқтисодийни модернизациялаш ва ислоҳ этиш шароитида мамлакат ижтимоий, иқтисодий ҳаётидаги ҳодиса ва жараёнларни башоратлашда халқаро андозаларга асосланган МХТ кўрсаткичларидан

фойдаланишга зарурат тугилади. Шу ҳолатлардан келиб чиқиб тадқиқотда республикада башоратлаш услубиятини такомиллаштириш мақсадида «статистик башоратлаш тамойиллари» таклиф этилган. Жумладан: башоратлашни мақсадли амалга ошириш учун кўпроқ ўртача даражалардан (ўртача ўсиш ёки ўртача камайиш) фойдаланиш, таққослама нархлар қўлланилиши, танланаётган даврларнинг узоқ муддатлилиги, ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичлар тенг оралиқли қаторларга берилиши, муҳим кўрсаткичлар танланиши илмий жиҳатдан асослаб берилган.

3. ХУЛОСА

Тадқиқот ишида эришилган натижалар асосида қуйидаги хулосалар чиқарилган:

1. Республикада миллий ҳисоблар тизимини тўлақонли ишлаб чиқиш жараёнида Ўзбекистон Давлат Статистика қўмитаси томонидан юксак ишлар амалга оширилиши керак. Бу ишлар МХТнинг жорий этиш муаммолари бўйича техник хизмат кўрсатиш, тажриба алмашишни йўлга қўйиш, халқаро ҳамкорликка ёрдам бериш ва халқаро иқтисодий ташкилотлар томонидан бериладиган ёрдамни тезлик билан ўзлаштириш учун қулай шароитлар яратишдан иборат. Шунинг билан бирга унинг вазифаси республикада ишлаб чиқиладиган миллий ҳисоблар тизимининг энг муҳим кўрсаткичларини яхлит бир тизимда ифодалаш жараёнини ташкил этиш, уларнинг халқаро таққосланишини таъминлаш, бу маълумотларни турли истеъмолчилари ўртасида самарали тарқатишдан иборат бўлади. Буларнинг барчаси республика иқтисодиётини барқарорлашуви ҳамда халқаро иқтисодий муносабатларнинг кенгайишига ёрдам беради.

2. МДХ давлатлари статистика бўлимларида МХТни жорий қилиш бўйича кўплаб илмий изланишлар олиб борилиб, муайян амалий тажрибалар тўпланган. Айниқса, Россия, Белорусь ва Украина давлатлари маҳаллий МХТни тадқиқ этиш соҳасида етакчи ҳисобланади. Лекин аксарият ҳолларда улар ХХБ тизими ўрнини тўлиқ инкор этган ҳолда МХТни жорий қилишга ҳаракат қилишмоқда. Тадқиқотда иккала тизимдан ҳам биргаликда фойдаланилган ҳолда аста-секинлик билан МХТга ўтилиши таклиф этилиб, у қуйидагича изоҳланган:

а) ушбу тизим МДХда 80 йилдан ортиқ амал қилиб келди. Хўжалик юритиш, жамлама иқтисодий моделларни тузиш, иқтисодий тармоқларга бўлиб ўрганиш ХХБ тизими асосида амалга оширилди. Иқтисодий кўрсаткичлар ва турли ҳисобот шакллари шунга мослаб қурилган эди. Шунинг учун бу тизимни дарҳол тугатиш шарт деган фикрни мантиқий эмас деб ҳисоблаш лозим;

б) ҳамон МХТнинг ўзларида бир бутун тизим сифатида шакллантириб олган, унинг мазмун ва моҳиятини тушунтириб берадиган етук мутахассислар жуда озчиликини ташкил этади. Шуларга асосланиб, тўлақонли маҳаллий МХТни ишлаб чиққунга қадар ХХБ тизимидан вақтинча фойдаланиш мақсадга мувофиқдир;

в) иқтисодийни бозор муносабатлари асосида юритиш натижасида бухгалтерияда ислохотлар амалга оширилмоқда, бунинг натижасида янги миллий стандартлар ишлаб чиқилмоқда. Охириги йилларда ишлаб чиқилган бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари МХТ коидаларига тўла мос келмайди. Харажатлар таркиби тўғрисидаги низомда харажатларни тўла моддалари оралиқ истеъмол, якуний истеъмол, трансфертлар ва қўшилган қийматнинг бошқа элементларига аниқ ажратилиши етарли даражада ўз ифодасини топмаган. Бу ўз навбатида миллий иқтисодий бўйича ЯИМ кўрсаткичини ишончли ҳисоблашга салбий таъсир кўрсатади. Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари МХТнинг талабларини тўла қондириши керак;

3. Бозор иқтисодийга тамойилларини ўзлаштиряпмиз, лекин иқтисодий тармоқлари тузилмаси ҳамон МХТ талабларига жавоб бермайди. Бу эса иқтисодий бирликлар ўртасидаги оқимлар қийматини таҳлил қилиш ва истикболини белгилаш жараёнларини, шунингдек, ишлаб чиқариш тузилмасини ҳамда молиявий актив ва пассивларни ўрганиш имкониятини қийинлаштиради. Шунинг учун республикада иқтисодий тармоқларнинг таснифланишини БМТ таснифлашларига мослаштириш зарур.

4. МХТнинг аналитик имкониятларидан келиб чиқиб, миллий ҳисоблар кўрсаткичларининг барча босқичлари(бирламчи маълумотларни олишдан бошланиб, баланс жадвалларини тузиш билан якунланади)ни ҳисоблаш услубий асосини кўриб чиқишни таъминлаш муҳимдир. Шунингдек, МХТ концепцияси асосида макроиқтисодий тенгламаларни тузиш, пул-кредит соҳалари, тўлов баланси ва давлат бюджети билан ишлаб чиқариш, даромадларнинг тақсимланиши, қайта тақсимланиши ва фойдаланиш баланслари бўйича ҳисобланадиган асосий ҳисобларнинг ўзаро боғланишини статистик кўрсаткичларда ифодалаш зарур.

5. Миллий ҳисоблар тизими тамойиллари асосида ахборотларнинг сифатини ошириш ҳамда статистик ахборот базаларини ислохотлаш муаммоларини ҳал қилиш қуйидаги йўналишларда амалга оширилиши зарур:

- ҳўжалик субъектларининг статистик регистрини мукаммалаштириш ва унинг маълумотларининг ишончилигини доимий равишда кузатиш;

- корхона ва муассасалар фаолиятини кузатиш мақсадида маълумотларни тўплаш учун танланма усулни қўллаш;

- миллий ҳисоблар тамойиллари асосида истеъмолчиларнинг ишончли маълумотлар билан таъминлаш мақсадида статистик ҳисоботларни шаклини яхшилаш;

- иқтисодийни ривожлантириш ҳамда халқаро таққослашни таъминлаш мақсадида статистика амалиётида халқаро таснифлагичларни кенг қўллаш.

6. Миллий статистика амалиётига МХТни қўллаш кўп босқичли жараён бўлиб, эҳқори даражада умумлашган сўётларни қайта қуришни, шунингдек ҳўжалик субъектларининг турли хилдаги иқтисодий фаолиятини ифодаловчи маълумотлар оқимларини ташкил этиш ва ислоҳ қилишни ўз ичига олади. Шўбҳасиз, МХТни ишлаб чиқиш бўйича муаммоларни ҳал қилиш йўлида мавжуд бўлган информაციон база жуда долзарб масала бўлиб, у жиддий ҳал

қилишни талаб этади. Келгусида статистика амалиётига МХТни жорий қилишда тармоқлар иқтисодийетини баҳолаш; иқтисодий фаолиятни секторлар бўйича сўётларини тузиш; МХТ қоидалари асосида тармоқлараро балансини тузиш ва интеграциялаш каби ишлар амалга оширилиши керак.

7. Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, маҳаллий даражаларда миллий ҳисобларни ишлаб чиқишда статистика соҳасида қўйидаги ишларни амалга ошириш зарур:

- маҳаллий иқтисодийетни кенгроқ таснифлаш мақсадида тармоқлар таснифи билан бирга уларни институционал секторлар бўйича ҳам таснифлашни йўлга қўйиш;

- ижтимоий-иқтисодий ҳолатни баҳолаш мақсадида ҳар бир институционал секторлар учун махсус сўётлар тузиш;

- маҳаллий даражаларда тармоқ ҳамда институционал секторларнинг асосий кўрсаткичлари бўйича натижаларини ўзаро таққослаш;

- маҳаллий даражаларда сўётларни тузишда ахборот таъминотини такомиллаштириш мақсадида танланма кузатиш усулидан фойдаланиш;

- маҳаллий иқтисодийет сўётлари натижаларидан келиб чиқиб, ижтимоий – иқтисодий ҳолатнинг башоратлашни амалга ошириш ва статистик баҳолаш.

8. Маҳаллий МХТни ишлаб чиқаётганда МДХ давлатлари, хусусан Россия Федерациясининг бу соҳадаги тўплаган тажрибалари ҳамда амалий ишларидан фойдаланиш зарур. Айниқса, миллий иқтисодийет ва сектор ҳамда тармоқлар бўйича миллий сўётларни тузиш, йиллик ва чораклик ЯИМ нинг ҳажмини таққослама нархларда ифодалаш, регионал даражаларда ялпи ички маҳсулотни ҳисоблаш, уй хўжалиги бюджетини текшириш асосида аҳоли турмуш даражасини баҳолаш ҳамда бир хил асосга келтирилган статистик ҳисобот шакллари асосида барча иқтисодий тармоқ соҳалари фаолиятининг умумиқтисодий кўрсаткичларини такомиллаштиришда уларни тажрибасидан фойдаланиш зарур.

9. Халқаро тажрибалардан келиб чиқиб, республикада маҳаллий МХТ нинг жорий этишда уй хўжалигига хизмат кўрсатувчи нотижорат (ижтимоий) ташкилотлар сектори алоҳида сектор сифатида таснифланмаслиги тақлиф этилади. Чунки бу секторнинг ЯИМ даги улуши жуда кам бўлиб, ўртача 1,0 % га яқин, қолаверса уни тасарруфидаги ташкилотлар давлат бюджети ҳисобига молиялаштирилади. Ваҳоланки, БМТ МХТ -93, ЕМХТ -95 халқаро андозалари тавсияларига кўра ушбу сектор ўз-ўзини маблағ билан таъминлай оладиган мустақил сектор ҳисобланади.

10. Ривожланган мамлакатлар тажрибасида корхоналар ва уй хўжаликлари иқтисодий фаолияти танланма усулда статистик ўрганилади. Демак, халқаро статистика танланма усулга асосланган. Республикада ҳозирги кунгача уларнинг фаолияти мажбурий статистик ҳисобот юритиш, яъни ёппасига статистик кузатиш усулига асосланган. Халқаро статистиканинг талабларидан келиб чиқиб, республикада кўп укладли иқтисодийетни статистик ўрганишда танланма кузатиш усулига ўтиш зарур.

11. Ҳозирги кунгача иқтисодий адабиётлар (макроиқтисодийет, иқтисодийет назарияси, статистика) да мамлакатнинг асосий макроиқтисодий кўрсаткичи

сифатида ялпи миллий маҳсулот кўрсаткичидан фойдаланиб келинмоқда. Лекин БМТнинг қабул қилган МҲТ – 93 халқаро андозаси тавсиясига кўра ялпи миллий маҳсулот 1953 йилдан 1993 йил феврал ойигача амал қилиб, эндиликда бу кўрсаткич ўрнига ялпи миллий даромад кўрсаткичи қўлланилиши зарур. Шундан келиб чиқиб, келгусида миллий ҳисоблар тизимининг макроиктисодий кўрсаткичи сифатида ялпи миллий даромад ва бошқа макроиктисодий кўрсаткичларни ҳисоблаш услубиятига алоҳида эътибор қаратиш зарур.

12. Тадқиқотда хуфёна иқтисодий фаолиятнинг ҳажмини ҳисоблашнинг янги йўллари тақлиф этилган. Улар қуйидаги 3 та ҳолатда намоён бўлади:

а) “Хуфёна иқтисодиёт” категориясидан “хуфёна фаолият” категориясига ўтиш. Бунда асосий фарқ шундаки, биринчисида ишлаб чиқариш жараёни, иккинчисида эса иқтисодий фаолиятни барча турлари ҳисобга олинади.

б) бир вақтнинг ўзида қиймат ҳаракатининг учала босқичини: ишлаб чиқариш жараёни, даромадларни ҳосил қилиши, даромадлардан фойдаланиш жараёнларини кўриб чиқиш. Ҳар бир босқичнинг ўзини хуфёна даромадлари бўлади, бир босқичдан иккинчисига ўтаётганда уларнинг ҳажми ортиб боради. Шунингдек, биринчи босқичда фақат хуфёна маҳсулот, иккинчи босқичда хуфёна иш ҳақи ва фойда, учинчи босқичда даромадларни қайта тақсимлаш жараёнида ҳосил бўладиган хуфёна молиявий оқимлар қўшилади.

в) макроиктисодий кўрсаткичлар орқали хуфёна фаолиятнинг ҳажмини аниқлашга кирилиш. Хорижий тажрибалар кўрсатишича, кўпгина умумлаштирувчи турдаги бу кўрсаткичлар миллий ҳисоблар тизими асосида ўрганилади.

13. Ҳозирги шароитда халқаро андозаларга асосланган МҲТ талабларидан келиб чиқиб, миллий статистикани ислоҳ қилиш бирламчи аҳамиятга эга бўлган вазифага айланиши зарур. Бунинг учун қуйидаги йўналишлардаги ишларни жадаллаштириш зарур:

- халқаро андозаларга мувофиқ миллий статистиканинг асосий вазифаси “статистик кузатиш”дан “статистик таҳлил”га ўтиши;

- ягона “статистика тили”да сўзлашиш учун хорижий тажрибаларни кенг доирада ўрганиш;

- статистик ахборотлар барча истеъмолчилар ҳамда фойдаланувчилар учун очик бўлишлиги, “ошқоралик” гамойилини амал қилиши;

- миллий ҳисоблар тизимининг асосий усули ҳисобланган танланма кузатишга босқичма-босқич ўтиш;

14. Тадқиқотда республика статистикасини халқаро андозалар талаблари асосида ислоҳ қилишнинг ҳозирги даврдаги асосий вазифалари қуйидагилардан иборат бўлиши тавсия этилади: мамлакат миллий хўжалик жараёнларини зарурий маълумотлар билан таъминлаш; турли давлат бошқаруви даражасида қарорлар қабул қилиш учун ижтимоий-иқтисодий ривожланишни ифсдаловчи аниқ ва тўла статистик маълумотларни олишга шарт-шароит яратиш; халқаро меҳнат тақсимотида Ўзбекистон Республикасининг иштирок этишини, шу жумладан жаҳон бозорларида республика товар ва хизматларининг рақобатбардошлилиги тўғрисида маълумотларни акс эттириш; келгусида статистик кўрсаткичларнинг ҳисоблаш

услугиятини такомиллаштириш; халқаро андозаларга мувофиқ, Ўзбекистон иктисодиётининг замонавий миллий моделини характерлаш ва бошқалар.

Бунинг учун қуйидагиларни амалга ошириш зарур:

– **биринчидан**, МХТнинг кўрсаткичларини ҳисоблаш услуги ва услубиятини ишлаб чиқишни охирига етказиш, бунинг асосида корхоналар статистикаси, давлат молияси ва банк статистикаларини ўзаро боғланган ҳолда ўрганиш;

– **иккинчидан**, юқоридагиларга асосланиб, тармоқ кўрсаткичларини ишлаб чиқаришдан якуний истеъмолгача ҳисоблаш услубини қайта ишлашни комплекс йўлларини таъминлаш;

– **учинчидан**, хўжалик субъектлари ўртасида бозор муносабатларини ривожланиш хусусиятларининг комплекс статистик кўрсаткичларини ишлаб чиқиш;

– **тўртинчидан**, қонуниятларни ва хўжалик амалиётидаги ўзгаришларини ҳисобга олиб, статистик кўрсаткичларни ҳисоблаш услубининг такомиллаштириш имкониятларини белгилаш ва ҳ.к.лар.

15. Статистика соҳасидаги ислоҳотларнинг кейинги босқичида статистик ахборотларни йиғиш ва бирламчи ахборотларни қайта ишлашда тезкорлик ҳамда ишончлилиқни таъминлашнинг электрон шаклларини кенг қўллаш устувор вазифа ҳисобланади. Чунончи, бу технологиянинг Давлат Статистика кўмитаси, маҳаллий статистика идоралари, корхоналар ва бошқа хўжалик субъектлари учун афзалликлари қуйидагилардан иборат:

– бирламчи ҳисоботларни акс эттириш ва йиғишда тезкорликни оширади;

– автоматлаштирилган назорат туфайли берилаётган ахборотнинг сифати ошади;

– ахборотларни анъанавий ҳолда тайёрлаш ва узатишда воз кечади, шунингдек ҳисоботларни курьер ёрдамида етказишни инкор қилади;

– ҳисобот тизимидаги вақтни тежайди ва статистик таҳлил ҳамда баҳолаш имкониятларини оширади.

16. Республикада маълумотларни халқаро таққослашнинг замонавий усулларини ўзлаштириш сусткашлиқ билан бориб, ҳали кўп раҳбар ва мутахассислар унинг объектив хусусиятларини тўлиқлигича ўзлаштирганларича йўқ. Келгусида ҳисобот ва статистика тизимини халқаро талаблар ва меъёрлар даражасига кўтариш ва амалиётга татбиқ этиш жараёнида статистика мутахассислари билан бир қаторда иктисодчи олимлар, вазирлик, идоралар, корхоналар ва бошқа ташкилотларнинг мутахассислари ягона дастур асосида иш юритишлари мақсадга мувофиқдир.

4. ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИЛМИЙ ИШЛАР РЎЙХАТИ

I. Китоб ва туркум нашрлар

1. Ғойибназаров Б.К. Миллий ҳисоблар тизими-макроиктисодий таҳлил асоси. Монография. Т.: "Фан", 2001., 179 б.
2. Ғойибназаров Б.К. Макроиктисодий статистика. Ўқув қўлланма. С.С.Ғуломов таҳрири остида Т.: "Дитаф", 2001., 275 б.
3. Ғойибназаров Б.К. Миллий ҳисоблар тизими. Ўқув қўлланма. –Т.: "Адабиёт жамғармаси", 2004., 106 б.
4. Ғойибназаров Б.К., Ёқубов И.О., Абдусатторова Х., Очилов К. Баланс муаммолари. Ўқув қўлланма. – Т.: "Адабиёт жамғармаси" 2004., 160 б.
5. Ғойибназаров Б.К. Аҳолининг турмуш даражасини статистик баҳолаш. Монография. Т.: "Фан", 2005., 126 б.

II. Журналлардаги мақолалар

6. Ғойибназаров Б.К., Набиев Х. Томорқанинг аҳамияти (ёки аҳолининг шахсий ёрдамчи ва фермер хўжаликлари хусусида). // Ж. Иқтисод ва ҳисобот журнали, 1995. -№1, 2. –Б. 64–65
7. Ғойибназаров Б.К., Набиев Х. Миллий ҳисоблар тизими (ёки Ўзбекистон давлат статистикасини миллий ҳисоблар тизимига ўтказиш хусусида). // Ж.Иқтисод ва ҳисобот журнали, 1996. -№3, 4. –Б. 54–59
8. Ғойибназаров Б.К. Ишбилармонлик ва деҳқон хўжаликлари. // Ж. Иқтисод ва ҳисобот, 1996. -№10. –Б. 58–60.
9. Ғойибназаров Б.К. Уй хўжалиги сектори – статистик ўрганиш объекти. //Ж. Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси, 2000. -№8. –Б. 20–23.
10. Ғойибназаров Б.К. Молиявий-моддий механизмнинг такомиллашувига ўзгаришлар таҳлили. // Ж. Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси, 2000. -№10. –Б. 42–43.
11. Ғойибназаров Б.К. Цены в системе национальных счётов. //Ж. Сельское хозяйство Узбекистана, 2001. -№3. –С. 56–57.
12. Ғойибназаров Б.К. Дунёвий андозалар даражасидаги статистикани ташкил этиш. // Ж.Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси, 2001.-№3.–Б.16–17.
13. Ғойибназаров Б.К. Ҳуқуқ ва имконият. // Ж. Ўзбекистон кишлок хўжалиги, 2001. -№4. –Б. 13–14.
14. Ғойибназаров Б.К., Ашурова Д. Кишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талаб ва таклиф бозори. // Ж. Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси, 2001. -№7,8. –Б. 28–30.
15. Ғойибназаров Б.К. Иқтисодий эркинлаштириш шароитида фермер хўжаликлари фаолиятини статистик ўрганиш. // Ж. Иқтисодий ва таълим, 2002. -№1. –Б. 48–53.
16. Ғойибназаров Б.К. Система национальных счётов – инструмент макроэкономического регулирования. // Ж. Сельское хозяйство Узбекистана, 2002. -№2. –С. 44–46.
17. Ғойибназаров Б.К. Миллий ҳисоблар тизимида қўлланиладиган гуруҳлаш ва таснифлашлар. // Ж.Бозор, пул ва кредит, 2002. -№4. – Б. 79 – 82.

18. Гойибназаров Б.К. Миллий ҳисоблар тизими. // Ж. Ўзбекистон кишлок хўжалиги, 2002. -№3. -Б. 23–25
19. Гайибназаров Б.К. Статистическое изучение сектора домашнего хозяйства в рамках система национальных счетов. // Ж. Сельское хозяйство Узбекистана, 2002. -№3. -С. 55–57
20. Гойибназаров Б.К. Яширин иқтисодиёт ва унинг ҳажмини ҳисоблаш усуллари. // Ж. Иқтисодиёт ва таълим, 2003. -№4. -Б. 39–43
21. Гойибназаров Б.К. Ялпи ички маҳсулотни ўзгармас баҳода ҳисоблаш усуллари. // Ж. Иқтисодиёт ва таълим, 2004. -№4. -Б. 61– 64
22. Гойибназаров Б.К., Мухиддинова У.С. Аҳоли истеъмоли ва харажатларини статистик баҳолаш. // Ж. Иқтисодиёт ва таълим, 2005. -№3. -Б. 71– 77
23. Гойибназаров Б.К. Аҳоли турмуш фаровонлигининг ошиши–иқтисодий ислохотларнинг бош мақсади. // Ўзбекистон иқтисодиётини либераллаштириш йўлларида (1-қисм. Макроиқтисодий сиёсат ва иқтисодий ислохотлар). “Ахборот гуруҳлари” фаолиятида фойдаланиш учун илмий –оммабоп мақолалар тўплами.–Т.: ТДИУ, 2005. –Б. 38–59.
24. Гайибназаров Б.К. Использование системы национальных счетов в неформальной экономике // Ж. Экономика и финансы, М.: 2006. -№6. –с. 20–25
25. Гайибназаров Б.К. Проблемы построения национальных счетов и их дальнейшее развитие в Республике Узбекистан. // Ж. Экономика и финансы, М.: 2006. -№8. –с. -32- 36.

III. Симпозиум ва конференция ишлари

26. Гойибназаров Б.К. Халқ хўжалиги баланси ва миллий ҳисоблар тизими орасидаги асосий фарқлар. // Проблемы методологии и методика анализа и прогнозирования социальн–экономического развития и статистики. Респ. илм. амал. анж. матер. – Тошкент, 1995., 155–161 б.
27. Гойибназаров Б.К. Миллий ҳисоблар тизимининг ривожланиш тарихи. // Бозор иқтисодиётига ўтишнинг назарий ва амалий асослари. Респ. илм. амал. анж. матер. – Тошкент, 1995., 3 - 4 май, 22 –24 б.
28. Гойибназаров Б.К. Миллий ҳисоблар тизимининг янги халқаро стандарти. // Тадбиркорлик ва маънавий камолат. Респ. илм. амал. анж. матер. – Тошкент, 1996., 17 май, 130 – 131 б.
29. Гойибназаров Б.К. Миллий ҳисоблар тизимида уй хўжалиги секторининг тузилиши ва моҳияти. // Бозор иқтисодиётига ўтишнинг назарий ва амалий асослари: Респ. илм. амал. анж. матер. – Тошкент., 1995, 3-4 май – 24 –27 б.
30. Гойибназаров Б.К. Маркетинг тадқиқоти ва уй хўжалиги иқтисодий фаолиятини ўрганиш. // Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида маркетинг: муаммо ва ечимлар. Респ. илм. амал. анж. матер. – Тошкент, 1997., 66 – 67 б.
31. Гойибназаров Б.К. Бозор ва ҳисобот. // И.Каримов: “Ўзбекистон XXI- аср бўсағасида” (муаммолар, вазифалар, ечимлар). Респ. илм. амал. анж. матер. Тошкент, 1997., 189–192 б.
32. Гайибназаров Б.К., Таджиев Р. Структура внешнего долга республики Узбекистан. // Приоритетные направления развития финансовой системы в

условиях рыночных отношений. Тез. докл. межд. науч - прак. конф. М., 2000, 4-6 декабрь, с.113 - 114

33. Гойибназаров Б.К. Ўзбекистон ҳисоб ва статистикасини жаҳон андозаларига ўтказиш зарурлиги. // Интеграция Республики Узбекистан в мировое сообщество. Рес. илм. амал. анж. матер. – Тошкент, 2000., 22 декабрь, 90-91 б.

34. Гойибназаров Б.К. Бозор иқтисодиёти шароитида аҳоли турмуш даражасини белгилловчи асосий кўрсаткичлар. // Иқтисодий мерос ва жаҳон тажрибаси. Респ. илм. амал. анж. матер. Тошкент, 2000., 15 март, 117-119 б.

35. Гойибназаров Б.К. Ўзбекистон статистикасини халқаро андозаларга ўтказиш. // Иқтисодий мерос ва жаҳон тажрибаси. Респ. илм. амал. анж. матер. – Тошкент, 2000., 15 март, 75 -76 б.

36. Гойибназаров Б.К. Миллий ҳисоблар тизимининг макроиктисодий кўрсаткичлари ва асосий ҳисобламалари. //Ўзбекистон Республикаси иқтисодий сиёсатини эркинлаштиришнинг устувор йўналишлари. Респ. илм. амал. анж. матер. – Тошкент, 2000, декабрь, 145 - 147 б.

37. Гойибназаров Б.К. Иқтисодиётни эркинлаштириш жараёнида қишлоқ хўжалиги соҳасини миллий ҳисоблар тизими асосида ўрганиш. // Ўзбекистон Республикаси иқтисодий сиёсатини эркинлаштиришнинг устувор йўналишлари. Респ. илм. амал. анж. матер. – Тошкент, 2000., 20 май, 133 -134 б.

38. Гойибназаров Б.К. Система национальных счетов и деятельность предприятия. //Некоторые проблемы развития рыночной экономики. Труды молодых ученых и аспирантов Российской Федерации и Узбекистана. Сб. науч. трудов. – М., МГУ, МАКС Пресс, 2002, с.17-21

39. Гойибназаров Б.К. Бозор ва статистика. // Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти: ислохотларни чуқурлаштириш ва эркинлаштириш. Респ. илм. амал. анж. матер. – Тошкент, 2002., 22- 23 октябрь, 7- 10 б.

40. Гойибназаров Б.К. Миллий ҳисоблар тизими – бозор иқтисодиёти модели. // Ўзбекистонда иқтисодий ислохотларни эркинлаштириш. Респ. илм. амал. анж. матер. – Тошкент, 2002., 21 декабрь, 87-89 б.

41. Гойибназаров Б.К. Бухгалтерия ҳисоби ва миллий ҳисоблар тизими. // Ўзбекистонда бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари асосида янги сўтлар режасини амалиётга жорий этиш муоммолари. Респ. илм. амал. анж. матер. – Тошкент, 2002., 15 - 16 март, 194-197 б.

42. Гойибназаров Б.К. Миллий иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида республика ҳисоб ва статистикасини такомиллаштириш йўллари. // Ўзбекистон Республикаси иқтисодий ислохотларини чуқурлаштириш ва эркинлаштириш. Респ. илм. амал. анж. матер. – Тошкент, 2002, 22- 23 октябрь, 151-153 б.

43. Гойибназаров Б.К. Классификация цен применяемые в системе национальных счетов. //Некоторые проблемы развития рыночной экономики. Труды молодых ученых и аспирантов Российской Федерации и Узбекистана. Сб. науч. трудов. – М., МГУ, МАКС Пресс, 2002, с. 8-11

44. Гойибназаров Б.К. Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида уй хўжалиқларининг иқтисодиётда тутган ўрни. //Миллий иқтисодиёт соҳаларида халқаро тажрибани ўрганиш ва уни кичик бизнес, хусусий тадбиркорликни

ривожлантиришда татбиқ этиш. Респ. илм. амал. анж. матер. – Тошкент, 2004., 18 октябрь, 145–147 б.

45. Ғойибназаров Б.К. Уй хўжаликлари фаровонлигини ошириш–давр талаби. // Минтақа – табиий ресурсларидан фойдаланишнинг бозор механизми ва уни такомиллаштириш муаммолари. Респ. илм. амал. анж. матер. – Тошкент, 2005., 28 февраль, 131 – 134 б.

46. Ғойибназаров Б.К. Уй хўжалиги секторининг миллий иқтисодиётда тутган ўрни. // Иқтисодиётни модернизация ва ислоҳ этиш–барқарор ўсишни таъминлашнинг бош йўли. Респ. илм. амал. анж. матер.–Тошкент, 2005., 15 март, 46–52 б.

47. Ғойибназаров Б.К., Бахрамова Д. Аҳолини иш билан таъминлаш ва ишсизликни бартараф этиш йўллари. // “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожланишининг хорижий тажрибаси ва Ўзбекистонда уларнинг экспорт салоҳиятини юксалтириш муаммолари”. Респ.илм.амал.анж.матер. – Тошкент., 2005., 21 октябрь, 25-27 б.

48. Ғойибназаров Б.К., Муҳиддинова У.С. Уй хўжалиги сектори доирасида кичик секторларни ташкил этиш зарурияти ва йўллари. // “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожланишининг хорижий тажрибаси ва Ўзбекистонда уларнинг экспорт салоҳиятини юксалтириш муаммолари”. Респ.илм. амал. анж. матер. – Тошкент., 2005., 21 октябрь, 254-255 б.

49. Ғойибназаров Б.К., Бахрамова Д. Аҳолини ижтимоий ҳимоялашнинг асосий йўналишлари // “Миллий иқтисодиёт тармоқларини ислоҳ қилиш ва барқарор ривожланиш муаммолари”. Респ.илм.амал.анж.матер. – Тошкент., 2005., 16 ноябрь, 219-221 б.

Иқтисод фанлари доктори илмий даражасига талабгор Ғойибназаров Баҳодир Каримовичнинг 08.00.06 – “Эконометрика ва статистика” ихтисослиги бўйича “Ўзбекистон Республикасида миллий ҳисоблар тизимини ишлаб чиқишнинг илмий-методологик асослари (статистик аспект)” мавзусидаги диссертациясининг

РЕЗЮМЕСИ

Таянч (энг муҳим) сўзлар: миллий ҳисоб, халқаро андозалар, иқтисодий операция, респондент, танланма кузатиш, ички ва ташқи счётлар, институционал секторлар, макроиқтисодий таҳлил, статистик ҳисобот.

Тадқиқот объектлари: Ўзбекистон Республикасининг кўп укладли иқтисодиёти, унинг таркибидаги иқтисодиёт секторлари, уларга хизмат кўрсатувчи инфратузилма муассасалари ҳисобланади.

Ишнинг мақсади: Ўзбекистон миллий иқтисодиётининг глобаллашуви шароитида жаҳон андозаларига мувофиқ маҳаллий миллий ҳисоблар тизимини ишлаб чиқишнинг назарий ва амалий муаммоларини статистик жиҳатдан илмий тадқиқ этиш ва уларни ҳал қилиш йўллари юзасидан амалий таклиф ҳамда тавсиялар беришдан иборат.

Тадқиқот усуллари: тадқиқот жараёнида илмий таҳлилнинг умумий услублари, шунингдек, махсус статистик услублар– танлама кузатиш, эксперт баҳолаш, анкета орқали текшириш, статистик гуруҳлаш, иқтисодий индекслар кабилардан фойдаланилган.

Олинган натижалар ва уларнинг янгилиги: “Миллий ҳисоблар тизими” тушунчасига янги мазмундаги таъриф ишлаб чиқилган; республикада миллий ҳисоблар тизимининг асосий ички счётларини тузиш ва ахборот таъминотини мукамаллаштириш бўйича таклифлар берилган; миллий ҳисоблар тизими қоидалари асосида регионал макроиқтисодий кўрсаткичларни ҳисоблашнинг такомиллаштириш йўллари асосланган; миллий ҳисоблар тизимида кўп ўлчовли баҳолаш базасида статистик моделлаштириш ва башоратлаш амалга оширилган.

Амалий аҳамияти: Жаҳон иқтисодиёти глобаллашуви шароитида маҳаллий миллий ҳисоблар тизимидаги асосий счётларнинг статистик ахборотлар базасини ҳамда ундаги макроиқтисодий кўрсаткичларни ҳисоблашнинг статистик усулларини такомиллаштириш юзасидан берилган амалий таклифлар ва тавсиялар республиканинг хорижий давлатлар билан амалга ошириладиган халқаро статистик ҳисоб-китобларига оид муаммоларини ҳал қилишга имкон беради.

Татбиқ этиш даражаси ва иқтисодий самарадорлиги: тадқиқотнинг асосий натижалари Самарқанд (№1279,25.07.02), Андижон (№63-01-02-243, 28.09.02), Наманган (№01-115,25.03.03) вилоятлари статистика бошқармалари амалий иш фаолиятида қўлланилди ва статистик ҳисоботлар билан боғлиқ бўлган харажатларни камайтиришга эришилди.

Қўлланиш (фойдаланиш) соҳаси: тадқиқот натижаларидан Давлат Статистика қўмитаси, маҳаллий статистика бўлимлари амалий фаолиятларида фойдаланилади.

РЕЗЮМЕ

Диссертации Гайибназарова Баходира Каримовича на тему "Научно-методологические основы разработки системы национальных счетов в Республике Узбекистан (статистический аспект)" на соискание учёной степени доктора экономических наук по специальности 08.00.06 – "Эконометрика и статистика".

Ключевые слова: национальный счёт, международные стандарты, экономическая операция, респондент, выборочное наблюдение, внутренние и внешние счёта, институциональные сектора, макроэкономический анализ, статистическая отчетность.

Объекты исследования: в качестве объекта исследования выбрана многоукладная экономика Республики Узбекистан, ее экономические сектора, инфраструктурные объекты, оказывающие сервисные услуги.

Цель работы: научное исследование теоретических и практических проблем разработки системы местных национальных счетов в соответствии с мировыми стандартами и выработка рекомендаций и предложений по их решению в условиях глобализации национальной экономики Республики Узбекистан.

Метод исследования: в процессе исследования были использованы общие, а также такие специальные статистические методы научного анализ, как: выборочное наблюдение, экспертная оценка, анкетное обследование, статистическая группировка, экономические индексы и др.

Полученные результаты и их новизна: дана новая трактовка понятия "Система национальных счёта"; выработаны рекомендации по использованию основного внутреннего счёта, соответствующие местным условиям республики и совершенствованию информационного обеспечения; усовершенствована методика исчисления региональных макроэкономических показателей; проведено статистическое моделирование и прогнозирование его на базе оценивания.

Практическая значимость: разработанные практические рекомендации и предложения по совершенствованию статистической информационной базы и методов статистического учета его макроэкономических показателей в системе местных национальных счетов в условиях глобализации мировой экономики позволит решению проблем, возникающих при взаимных международных статистических расчетах республики с зарубежными странами.

Степень внедрения и экономическая эффективность: основные результаты исследования были применены в практической деятельности статистических управлений Самаркандского (№1279,25.07.02), Андижанского (№63-01-02-243, 28.09.02), Наманганского (№01-115, 25.03.03) вилоятов и достигнуто снижение затрат, связанных с статистическими отчетностями.

Область применения: результаты исследования могут быть использованы в практической деятельности Государственного комитета по статистике Республики Узбекистан и местных статистических органов.

RESUME

Thesis of Goyibnazarov Bakhodir Karimovich presented to get Doctor's degree of economic sciences on speciality 08.00.06 - "Econometrics and statistics" Subject: "Scientific - methodological bases of development of the national accounting system in the Republic of Uzbekistan (statistical aspect)"

Key words: national account, international standards, economic transaction, respondent, selective observation, internal and external accounts, institutional sectors, macroeconomic analysis, statistical reporting.

Subject of the inquiry: as an object of research the multi-structure national economy of the Republic of Uzbekistan, its economic sectors, infrastructural objects rendering services have been chosen.

Aim of the inquiry: scientific investigation of theoretical and practical problems of developing the national accounting system according to the world standards and introduction of recommendations, proposals on their solving in conditions of globalisation of national economy of the Republic of Uzbekistan.

Method of inquiry: during research the general and also special statistical methods of scientific analysis such as: selective observation, expert evaluation, questionnaire, statistical grouping, economic indexes and etc. have been used.

The results achieved and their novelty: the new concept for "national account" has been given; the recommendations on applying the basic internal account meeting the local conditions of the Republic, and perfection of information maintenance have been worked out; methodology of estimation of regional macroeconomic parameters has been improved; the statistical modelling and its forecasting based on evaluation have been carried out.

Practical value: the elaborated practical recommendations and proposals on development of statistical information base and methods of statistical accounts of its macroeconomic parameters in the system of local national accounts in conditions of globalisation of world economy lets solve the problems being caused at mutual international statistic settlements with foreign countries.

Degree of embed and economic efficiency: the main results of research have been used in the practical activity of statistical boards of the Samarkand (No 1279, 25.07.02), Andijan (No 63-01-02-243, 28.09.02) and Namangan oblasts (No 01-115, 25.03.03) and the expenses related to statistical reporting have been cut.

Sphere of usage: the results of research can be used in practical activity of the State Statistics Committee and local statistical bodies.

Тадқиқотчи

Қозғоз бичими	2 б.т.
Босишга рухсат этилди	22.04.2006 й
Тиражи	100 нусха
Буюртма №	373

Тошкент Давлат Иқтисодиёт Университети
«ТАЛАБА» янги ахборот технологиялари марказининг
«RISO» нусха кўчириш техникасида чоп этилди

Тошкент, Ўзбекистон
шоҳкўчаси, 49 – уй
e – mail: talaba@tsue.uz